

SOSYALİST AVRUPA ÜLKELERİNDE HUKUK YARGILAMASI *

(Karşılaştırmalı Bir Deneme)

Yazan : Prof. Dr. Zhivko STALEV
Çeviren : Asis. Dr. Ejder YILMAZ

A.) SOSYALİST HUKUK YARGILAMASININ GENEL ÖZEL- LİKLERİ :

§. 1 — Sosyalist Hukuk Yargılamasının Ana İlkeleri¹

I.) Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliğinde doğan ve gelişen sosyalist hukuk yargılaması, bugün sosyalist ülkeler hukukları

* Çevirenin notu : Bu makale, «Der Zivilprozess in den europäischen Staaten» adı altında, «Zeitschrift für Rechtsvergleichung» adlı derginin 15 inci cildinin (1974) 4 üncü sayısında 257-279 uncu sayfalar arasında yayımlanmış ve Sayın Prof. Dr. Zhivko Stalev'in 2.12.1976 tarihli özel izni ile taraftan Türkçeye çevrilmiştir.

¹ Kısaltmalar :

- CSSR — Tschechoslowakische Sozialistische Republik (Çekoslovak Sosyalist Cumhuriyeti).
- DDR — Deutsche Demokratische Republik (Demokratik Alman Cumhuriyeti).
- IA — Interpretierende Anweisungen des Plenum des Obersten Gerichts (En Yüksek Mahkeme Büyük Genel Kurulunun yorumlayıcı buyrukları).
- RSFSR — Russische Sozialistische Föderative Sowjetrepublik (Rus Sosyalist Federal Sovyet Cumhuriyeti).
- SFRJ — Sozialistische Föderative Republik Jugoslawien (Yugoslav Sosyalist Federal Cumhuriyeti).
- SRR — Sozialistische Republik Rumänien (Sosyalist Romanya Cumhuriyeti).
- UdSSR — Union der Sozialistischen Sowjetrepubliken (Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği).
- VRB — Volksrepublik Bulgarien (Bulgaristan Halk Cumhuriyeti).

tarafından benimsenmiş bulunmaktadır². Ancak sosyalist yargılama hukukunun herbir ülkede kabulü sırasında, ortak niteliklerin

- VRP — Volksrepublik Polen (Polonya Halk Cumhuriyeti).
 VRU — Volksrepublik Ungarn (Macaristan Halk Cumhuriyeti).
 VZK — Vollversammlung der Zivilkammer des Obersten Gerichts (En Yüksek Mahkeme Hukuk Genel Kurulu).
 ZPO — Zivilprozessordnung (Hukuk Yargılamaları Yöntemleri Yasası).

Bulgaristan «En Yüksek Mahkemesi»nin kararları şu biçimde gösterilmiştir: İlk Arap rakamı kararın numarasını, ikinci Arap rakamı — kararın verildiği yıl, üçüncü Romen rakamı— En Yüksek Mahkeme'nin ilgili bölümünü belirtir; «Sam» kısaltması, En Yüksek Mahkeme Hukuk Bölümü kararlar derlemesini gösterir; bu kısaltmayı izleyen rakam, kararın yayımlandığı derlemeyi belirtir.

Aşağıdaki kitap ve makaleler, yalnızca yazarın (veya başyazarın) adı ile anılmışlardır :

- Gurvicz, M. A. : Sovyet Hukuk Yargılaması (Moskova 1967), Rusça (M. A. Gurvicz'in başyazarlığı altında bir kurul tarafından hazırlanmıştır).
 Poznic, B. : Medeni Usul Hukuku (Belgrad 1970), Sırpça.
 Revai, T. : Sosyalist Avrupa Ülkeleri Hukuk Yargılamalarının Özellikleri (özellikle Macar Yargılama Hukuku), (Revue internationale de droit comparé, 1973, No. 2), Fransızca.
 Siedlecki, Wl. : Hukuk Yargılamasının Esasları (Varşova 1966), Polonyaca.
 Stalev, J. : Bulgar Medeni Usul Hukuku (Sofya 1970), Bulgarca.
 Stoenescu, J. -
 Porumb, G. : Romen Medeni Usul Hukuku (Bükreş 1966) Rumence.

«Açılama» kelimesi, (B. Dobrzanski, M. Lisiewski, Zb. Resich ve Wl. Siedlecki tarafından yazılan iki ciltlik) «Polonya Hukuk Yargılama Yöntemleri Yasasının Açılması» adlı yapıtı belirtir (Varşova 1969).

² Sosyalist yargılama yasaları arasındaki en eski yasa, 1.9.1923 tarihli Rus Sosyalist Federal Sovyet Cumhuriyeti'nin yasasıdır. 1.5.1962 tarihinde «Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği ve Birlik Cumhuriyetleri Hukuk Yargılamasının Kuralları» yürürlüğe girmiştir. Buna uygun olarak, 1963-1964 yılları arasında, herbir onbeş birlik cumhuriyetinin yeni yargılama yasaları yapılmıştır. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nde şu anda yürürlükte olan hukuk yargılaması yasasının tarihi, 1.10.1964'tür. Bu yasa, aşağıdaki açıklamaların konusunu oluşturmaktadır. Şimdi yürürlükte olan, sosyalist ülkelerin yeni hukuk yargılama yasalarının tarihleri sırayla şöyledir : 8.2.1952 tarihli Bulgaristan Halk Cumhuriyeti (bu yasa, 10.11.1961 tarihinde esaslı biçimde değiştirilmiştir); 6.6.1952 tarihli Macaristan Halk Cumhuriyeti (bu yasa, 8.7.1972 tarihinde esaslı biçimde değiştirilmiştir); 24.4.1957 tarihli Yugoslav Sosyalist Federal Cumhuriyeti (bu yasa, 29.12.1961 ve 15.3.1965 tarihlerinde esaslı biçimde değiştirilmiştir); 17.12.1963 tarihli Çekoslovak Sosyalist Cumhuriyeti ve 17.11.1964 tarihli Polonya Halk Cumhuriyeti Hukuk Yargılama Yasaları. Sosyalist Romanya Cumhuriyeti Hukuk Yargılama Yasası 1865 yılında yürürlüğe girmiş ve

yansısıra, her ülkenin kendi ulusal gerçekleri de gözönünde bulundurulmuştur. Sosyalist ülkeler arasındaki ortak nitelikler, sosyalist ülkelerin ortak siyasal, toplumsal-ekonomik özelliklerini, sosyalist ülkelerin ortak amaçlarını, değerlerini ve hukuksal ilkelerini anlatır; buna karşılık ulusal gerçekler, herbir sosyalist ülkenin farklı gelişme aşamalarını, herbir sosyalist ülkenin özel sorunlarını ve hukuksal alandaki ulusal deneylerini yansıtır.

Aşağıdaki açıklamaların ağırlığını, ayrıntıya girmeden, sosyalist Avrupa ülkeleri hukuk yargılamalarının ortak ve önemli bazı özellikleri oluşturmaktadır. Burada, sosyalist Avrupa ülkeleri hukuk yargılamaları bütünüyle açıklanmış değildir; yalnızca, bu ülkelerdeki yargı sisteminin ortak ilkelerine ve önemli niteliklerine değinilmekle yetinilmiştir. Bu önemli niteliklerin daha iyi anlaşılabilmesi için, bu niteliklerle, sosyalist olmayan hukuk yargılamalarının özellikleri yer yer karşılaştırılmıştır.

II.) Bütün sosyalist hukukta ortak olan üç ilke, sosyalist Avrupa ülkelerinin hukuk yargılamalarında da geçerlidir. Bu üç ilke şunlardır: 1 — Sosyalist demokratiklik, 2 — Sosyalist yasaya uygunluk (kanunilik) ve 3 — Sosyal adalet.

1 — Sosyalist demokratiklik, sosyalist toplum ve devlet düzeninin demokratikliğini yansıtır. Bu ilke, halka daha iyi ve daha başarılı bir biçimde hizmet edebilmek için, halka bağlı ve halka açık bir hukuk yargılamasının varlığını gerektirir.

Bu ilke, sosyalist hukuk yargılamasını belirleyen şu özellikleri açıklar: a) Yargıçların belli bir süre için (ve önceden görevden uzaklaştırılabilme olanağı da bulunarak) secilmesi; b) Halk mahkemeleri üyelerinin (jüri üyelerinin) yargısal kararlara katılması; c) Yargısal karar işlevinin toplumsal organlara devri ve top-

13.1948 tarihinde esaslı biçimde, 1950-1969 tarihleri arasında da pek çok değişikliğe uğramıştır. Demokratik Alman Cumhuriyeti Hukuk Yargılama Yasası 1.10.1879 tarihinde yürürlüğe girmiş ve esaslı değişikliklere uyruk tutulmuştur. Gerek Demokratik Alman Cumhuriyetinde ve gerek Sosyalist Romanya Cumhuriyetinde, hukuk yargılama yasalarının değiştirilmesi yolunda, oldukça ilerlemiş çalışmalar vardır (*ÇEVİRENİN NOTU*: Bu makalenin yayımından sonra, Demokratik Alman Cumhuriyeti Hukuk Yargılama Yasası, 1.1.1976 tarihinden itibaren yürürlüğe girmiş bulunmaktadır. Bu yasa, eski yasadaki tamamen farklı, sosyalist hukuk ilkelere göre hazırlanmıştır. Sosyalist ülkelerdeki yargılama yasalarının en yenisi olan bu yasanın Türkçe çevirisi ve Demokratik Alman Cumhuriyeti Hukuk Yargılamasının ana hatlarına ilişkin bir inceleme tarafımdan yayımlanmak üzere dir).

lumsal organların mahkeme yargılamasına katılması; d) Halk (bölge ve ilçe) mahkemelerinin, bütün (veya genel olarak) medeni hukuk uyuşmazlıkları hakkında karar verdiği, iki dereceli bir mahkeme sisteminin bulunması; e) Hukuk yargılamasının biçimsellikten uzaklaştırılması: sözlülük, basitlik, ve yanlış yöntemsel (usuli) işlemlerin mahkemenin uyarısı üzerine düzeltilmesi; f) Avukatlık hizmetlerinin sosyalleştirilmesi³.

2 — Sosyalist yasaya uygunluk (kanunilik) ilkesi, sosyalist toplum ilişkilerinin oluşturulması için araç olan hukukun ortaya

³ Avukatlık hizmetlerinin sosyalleştirilmesi, herşeyden önce şu üç doğrultuda ortaya çıkar.

a) Avukatların hukuksal danışma kurullarında (bürolarda) birleşmesi; b) Uygun (mutedil) ve devletçe belirlenmiş avukatlık ücreti; c) Avukatlığın devlet denetimi altında özerkliği.

Herbir halk mahkemesi (eyalet mahkemesi, bölge mahkemesi, ilçe mahkemesi) alanında bulunan avukatlar, sayılarına uygun olarak bir veya birden çok hukuksal danışma kurulları (bürolar) oluştururlar. Bir avukatın uğraşısını yürütebilmesi, bir hukuksal danışma kuruluna üye olması koşuluyla olanaklıdır ve avukatlık uğraşısı, yalnızca bu danışma kurulu aracılığı ile yapılabilir. Avukatlık hizmetine ilişkin bütün sözleşmeler, ilgili danışma kurulunun yazmanı (başkanı) tarafından ve onun adına yapılır. Avukatlık hizmeti karşılığında borçlanılan tutar, danışma kuruluna (büroya) ödenir. Avukatla taraf arasındaki hertürlü para ve malvarlığı ilişkisi yasaktır. Avukatla taraf arasında, yalnızca bir temsil ilişkisi (temsil yetkisi veren - temsilci ilişkisi) vardır ve bu ilişki, ilgili avukatlık hizmetine yöneliktir. Bu kural, avukat ile taraf arasındaki kişisel ilişkinin kesilmesi anlamına gelmez. Tarafın, güvendiği avukatı secme hakkı önemlidir ve bu hak açıkça yasalarla tanınmıştır ve uygulaması da bu yönde olmaktadır (örneğin bkz. Bulgar Avukatlık Yasası m. 19. II; Çekoslovak Avukatlık Yasası § 4 III; Macar Avukatlık Yasası §. 7; Polonya Avukatlık Yasası m. 20). Avukat ücretini bağlı bulunduğu danışma kurulundan, bu kurulun (ücretli memuru olarak değil) üyesi olarak alır.

Avukatlık ücreti, avukatlık hizmetlerinin belli türleri için devlet tarafından düzenlenmiştir ve oldukça uygundur (mutedildir). Avukatlık ücretleri, vurttaşların gelirleri gözönünde bulundurularak belirlendiği için genellikle herkes avukat tutabilir. Ücret olarak, mahkemece kabul edilen tutarın belli bir yüzdesinin kararlaştırılması (contingent fee/Erfolghonorar/quota litis/hasılı davaya iştirak —davadan pay alma—) yasaktır. Avukatlara ücret olarak düşen gelir, onlar tarafından görülen hizmetin niteliğine veya tutara bağlı olursa, daha iyi avukat, daha iyi ödüllendirilmiş olur. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği, Bulgaristan Halk Cumhuriyeti ve Çekoslovak Sosyalist Cumhuriyetinde devlet tarafından belirlenen en yüksek avukatlık ücreti, En Yüksek Mahkeme üyesinin maaşına, aşağı yukarı yakındır. Danışma kurullarında (bürolarda) oluşturulan bir fon, avukatların yaptığı hizmetten bağımsız olarak, herbir avukat için asgari bir aylık geliri güvence altına almıştır.

koyduğu, yerine getirilmesi gerekli görevler sonucunda, yasalara uyulması durumundaki olağanüstü kamu yararını yansıtır.

Bu ilke, hukuk yargılaması alanında şunları gerekli kılar : a) Yalnızca yasalara uyruk olan, bağımsız ve yansız (tarafsız) bir yargıç; b) Savcının hukuk yargılamasına katılması; c) Yöntemsel (usulî) hakların, dürüstlük kurallarına uyularak kullanılması yükümü; d) Bozulması istenen kararın yasaya uygunluğu hakkında ikinci derece mahkemesinin iyerarşik denetimi; e) Kesinleşmiş bulunan kararların En Yüksek Mahkeme tarafından ortadan kaldırılması.

3 — Sosyal adalet ilkesi, sosyalizmin özünü ve ana amacını açıklar. Bu ilke, sosyal adaletli bir hukuk yargılamasını gerektirir⁴. Tarafların (tasarruf gücü, eşitlik, mahkeme önünde dinlenme hakkı ve bunlar gibi) biçimsel hakları yanında, sosyal haklarının da bulunduğu yargılama, sosyal adaletçidir. Bu sosyal haklar şunları amaçlar : a) Sosyal bakımdan zayıf olanlara, pratik hukuksal korunma olanaklarının tanınması; b) Haklarını kullanmaları sırasında, tarafların gerçekten (fiilen) eşitliği; c) Doğru karar ve d) İnsancıl zorla yürütüm (cebrî icra).

Sosyalist hukuk yargılamasında tarafların sahip bulunduğu sosyal haklar şunlardır : a) Biçimsel olmayan, hızlı ve ucuz hukuksal korunma; b) Yoksullara yargısal (adli) yardım ve birçok uyuşmazlıklarda mahkeme giderlerinden bağışık tutulma; c) Yargılamanın basitleştirilmesi, mahkemelerde kullanılan kamusal (resmî) dilin bilinmemesi durumunda dilmaç kullanma hakkı tanınması ve temsilci tutma zorunluluğunun ortadan kaldırılması gibi yollarla, yöntemsel işlemlerin bizzat tarafların kendileri tarafından yapılması olanağının sağlanması; d) Yargılamaya ilişkin haklarının kullanılmasında mahkemece taraflara yardım edilmesi; e) Kendiliğinden (re'sen) harekete geçme ilkesi ve doğru karar verilebilmesi için kendiliğinden gerçeğin araştırılması; f) Borçlunun, zorla yürütümün (cebrî icranın) yapılacağı, malvarlığı haklarının kapsamlı tutulması⁵.

⁴ Bkz. P. Calamandrei, *Processo e democrazia* (Padova 1954) sayfa 154. Orada, tarafların biçimsel eşitliğinin liberal bir yöntem için tasarruf ilkesi ile birlikte tamamen yeterli olduğunu, ancak bu biçimsel eşitliğin adaletli bir yöntem için yeterli olmadığını belirtmektedir. Adaletli bir yöntem, yalnızca yasalarda belirtilen bir taraf eşitliğini değil, aksine gerçek ve uygulanan bir taraf eşitliğini gerektirir.

⁵ Burada belirtilen sosyal hakların bazıları sosyalist olmayan ülke hukuk yargılamalarında da vardır. Örneğin, İngiltere'de «Legal Aid ve Advice

Açıklanan özellikler, hukuk yargılamasının, tarafların özel sorunları olmayıp, aksine devletin, (yasaya uygunluğu sağlamak ve hukuksal çığnemeleri önlemek ve medenî hakları korumak için kamu yararına görev yaptığı) olağanüstü önemli bir işlevi olduğu düşüncesine dayanmaktadır. Bu nedenle hukuk yargılaması kişiselikten çıkarılmış ve büyük ölçüde kamuya maledilmiştir. «Yargıcın edilgenliği (pasifliği) ile birlikte tarafların yargılamaya tam egemenliği» ilkesi yerine, «tarafların mahkeme yargılamasına etken (aktif) olarak katılması ile birlikte doğru bir karar vermek için davayı etken olarak yürüten, yardım edici ve denetleyici rolü bulunan mahkeme» ilkesi⁶ kabul edilmiştir. Bu özellikleri ile, sosyalist hukuk yargılaması, yeni tarihsel bir biçimin hukuk yargılaması olarak ortaya çıkmaktadır.

§. 2 — Sosyalist Hukuk Yargılamasının Bölümlenmesi

Sosyalist medeni hukuku, özüne göre, medeni hukuk ilişkilerini üç ana gruba ayırarak düzenler: 1 — Yurttaşlar arasında ve

Act» e göre uygulanan yoksullara yargısal yardım; Avusturya'da yargılama yardımı; İsviçre'de parasal durumu kötü olanlara devlet yardımı; Avusturya'da, Federal Almanya'da ve diğer bazı ülkelerde, mahkemenin aydınlatma yükümü diye adlandırılan yüküm, az çok bir kenara itilmiş ve sosyalist hukuk yargılamasındaki gibi geniş ve yoğun bir sistem kurulmamıştır.

⁶ Hukuk yargılamasındaki bu iki ilkedden birincisi (yani, yargıcın edilgenliği ile birlikte tarafların yargılamaya tam egemenliği ilkesi hakkında, bakınız: R. Perrot, *Le rôle du juge dans le procès civil en droit judiciaire français* —Lisboa 1970— sayfa 7-12; E. J. Cohn, *Zur Ideologie des Zivilprozessrechtes, Erinnerungsgabe für Max Grünhut* —Marburg 1965—; W. Habscheid, *Richtermacht oder Parteifreiheit*, ZZP 81 —1968—; M. Capelletti, *Ideologie nel dritto processuale, Processo e ideologie* —Bologna 1969— sayfa 3-34; *Social and Political Aspects of Civil Procedure —Reforms and Trends in Western and Eastern Europe*, Michigan Law Review 1971 —cilt 69— no. 5) kapitalizmin liberal aşamasının özelliği idi. Bu düşünce, en yakın biçimde, İngiliz ve Amerika Birleşik Devletleri yargılama hukukunda geçerlidir. Kıtasal sosyalist olmayan hukuk yargılamaları, kişisellikten uzaklaşma yolundadır. Avusturya hukuk yargılaması, liberal hukuk yargılamasından en çok uzaklaşan ve sosyalist hukuk yargılamasına en fazla yaklaşan örnektir. Avusturya hukuk yargılamasına egemen olan ana düşünceler (bunun için bakınız: Fr. Klein, *Zeit- und Geistesströmungen im Prozesse* —Frankfurt am 1968—), birinci ve özellikle ikinci dünya savaşlarından sonra İtalya, Fransa ve Federal Almanya'daki reform hareketleri için örnek olmuştur.

yurttaşlarla sosyalist kuruluşlar⁷ arasındaki ilişkiler; 2 — Sosyalist kuruluşlar arasındaki ilişkiler; 3 — Sosyalist kuruluşlarla, yabancı işletmeler (girişimler) arasındaki ilişkiler.

Maddi (nesnel) hukukun bu ayırımı, hukuk yargılamasındaki ayırım için de geçerlidir :

1.) Yurttaşlar arasındaki ve yurttaşlarla sosyalist kuruluşlar arasındaki hukuksal çekişmelerin çözüme bağlanması görev ve yetkisi, mahkemelere verilmiştir. Mahkemeler, hukuk yargılama yasasına göre işlem yaparlar ve karar verirler. Bu gruba giren davaları da aşağıdaki biçimde yine bölümleyebiliriz :

a) Sosyalist kuruluşlarla, orada çalışan işçi ve diğer görevliler arasındaki iş hukuku uyuşmazlıkları, ilk derecede hakem kurulu, ikinci derecede sendikalar (Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği ve Bulgaristan Halk Cumhuriyetinde olduğu gibi) ve üçüncü derecede mahkemelerce çözümlenir (Bulgaristan Halk Cumhuriyetinde olduğu gibi)⁸.

b) Yoldaş mahkemelerinde, yurttaşlar arasında küçük para alacakları⁹ nedeniyle ortaya çıkan davalar hakkında karar verilir.

2.) Sosyalist kuruluşlar arasındaki medeni hukuk uyuşmazlıkları, devlet tahkimine (zorunlu tahkim) uyruktur¹⁰ ve orada özel bir yargılamaya göre işlem yapılır ve karar verilir.

⁷ «Sosyalist kuruluş» kavramı, bütün iç hukuk tüzel kişilerini ve onların kişileştirilmiş (devlet daireleri ve makamları, işletmeler ve girişimler, kooperatifler, ekonomik olmayan kuruluşlar ve bunlar gibi) alt bölümlerini kapsar.

⁸ İş hukuku uyuşmazlıkları hakkındaki uygulama, uyuşmazlığa değil, esas olarak, çözümlenmeye yöneliktir (örneğin, bazı iş uyuşmazlıkları, ilk derecede mahkemeler tarafından karara bağlanmaktadır).

⁹ Örneğin, Bulgaristan Halk Cumhuriyetinde 50 Levaya, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliğinde 50 Rubleye kadar olan para alacakları için. Ayırık (istisna) olarak, Çekoslovak Sosyalist Cumhuriyetinde, yoldaş mahkemelerinin kararlarına karşı devlet mahkemelerinde istinafa başvurulmaz.

¹⁰ Bu kuralın da ayrığı (istisnası) vardır. Örneğin Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliğinde, kolhozların kendi aralarındaki ve onlarla diğer sosyalist kuruluşlar arasındaki uyuşmazlıklar mahkemece çözümlenir. Yugoslavya'da, devlet tahkimi yerine (mahkeme örgütüne dahil) özel ekonomi mahkemeleri görev yapar. Son zamanlarda Macaristan Halk Cumhuriyetinde, sosyalist kuruluşlar arasındaki uyuşmazlıkların çözümü mahkemeye verilmiş ve 1973 başından itibaren devlet tahkimi ortadan kaldırılmıştır (8. 7.1972 tarihli Mahkemeler Örgütü Yasası ve Bakanlığın 30.12.1972 tarih ve 45 sayılı tüzüğü).

3.) Yerli sosyalist kuruluşlarla (herşeyden önce dış ticaret işletmeleri), onlarla sözleşme yapan yabancı kişi ve kuruluşlar arasında ortaya çıkan medeni hukuk uyuşmazlıkları hakkında, (dış) ticaret odaları nezdinde bulunan hakem mahkemeleri tarafından, kendi yargılama hükümlerine göre işlem yapılır ve karar verilir¹¹. Bu mahkemeler, (sosyalist olmayan devletlerin işletmeleri ile çıkan uyuşmazlıklarda) tahkim anlaşmasına veya (sosyalist devletlerin işletmeleri ve girişimleri arasındaki uyuşmazlıklarda) tarafları bağlayıcı yetki kurallarına dayanarak çalışır¹².

B.) SOSYALİST HUKUK YARGILAMASININ AYIRICI ÖZELLİKLERİ :

§. 3 — Biçimsel Olmayan, Çabuk ve Ucuz Hukuksal Korunma

I.) Yöntem (usul), hukuksal korunmanın (hukukî himayenin) verildiği bir düzen, bir biçimdir; diğer deyişle, yasanın bir yaşam biçimidir.

Bu bakış açısından, yöntem ile biçim (şekil) birbirinden ayrılmaz olarak görünür. Yöntemsel biçimsellik, keyfilige karşı bir bek-

¹¹ Bu hakem mahkemeleri, yapısı ve yargılama yöntemi bakımından, sosyalist olmayan ülkelerin hakem mahkemelerinden pek farklı değildir. Bu benzerlik, hakem mahkemelerinin, farklı toplumsal-ekonomik düzeni bulunan devletler arasındaki dış ticaret ilişkilerinde hukuksal köprü olma yolundaki ortak işlevlerinden ileri gelir. Bu nedenle bütün sosyalist ülkeler, hakem kararlarının yerine getirilmesine ilişkin 1958 tarihli New-York anlaşmasına ve dış ticaret hakem mahkemelerine ilişkin 1960 tarihli Avrupa anlaşmasına üyedirler. Sosyalist Avrupa ülkelerindeki dış ticaret hakemliği hakkında son zamanlarda çıkan, geniş kapsamlı bir yapıt olarak bakınız: Pfaff, D., Die Aussenhandelsschiedsgerichtsbarkeit der sozialistischen Länder (Heidelberg, 1973).

¹² Bu hükümler, genel olarak RGW'de (Sosyalist ülkeler karşılıklı yardım anlaşması'nda) belirlenmiştir. RGW ülkelerinde bugün yürürlükte bulunan ve 1972 yılında yürürlüğe girmiş olan, dış ticaret tahkim sözleşmesine göre, bu ülkelerin işletmeleri arasında çıkan hemen bütün medeni hukuk uyuşmazlıkları, ilgili ticaret odaları nezdindeki hakem mahkemelerine devredilmiştir. Bu uyuşmazlıklar, çeşitli hakem mahkemeleri arasında «actor sequitur forum rei» kuralına göre üleştirilmiştir (Sözü edilen sözleşme hakkında bakınız : H. Strohbach, Konvention über die schiedsrichterliche Entscheidung von Zivilstreitigkeiten, die schiedsrichterliche Entscheidung von Zivilstreitigkeiten, die sich aus Beziehungen der wirtschaftlichen und der wissenschaftlich - technischen Zusammenarbeit ergeben [Recht in der Aussenwirtschaft 1972, Sayı 7, sayfa 1-10]); Revai, 322.

çı, tarafların hakları bakımından bir güvencedir. Bu nedenle, biçimsel olmayan yöntem, bütün yöntemsel biçimlerin ortadan kaldırılması anlamına gelmez; aksine, yalnızca gereksiz ve maddi hukuku boğma tehdidinde bulunan zararlı biçimselliğin ortadan kaldırılması anlamına gelir. Amaç, hiçbir risk yüklemeyen tarafa, avukatlık ücretinden tasarruf için davayı bizzat yürütme olanağı tanımadır. Bu olanak, sosyal bakımdan zayıf olanlara güvence vericidir ve biçimsel olmayan yöntem, sosyal adalete uygun olan yöntemdir.

Sözlülük, kendiliğinden harekete geçme, yöntemsel işlemlerin basitliği ve mahkeme yardımı ile biçimsel yanlışlıkların düzeltilmesi ve diğer bazı nitelikler, yöntemi benimsellikten kurtarır.

1.) Kamuya açıklık (alenilik), sözlülüğü gerektirir. Sosyalist hukuk yargılaması kamuya açıktır (alenidir) ve bu nedenle de sözlüdür¹³. Yalnızca davanın yargılamasında değil, ilk hazırlayıcı duruşmada da mahkemenin ve tarafların yaptığı yöntem işlemleri sözlüdür (RSFSR, ZPO m. 146; Bulgar ZPO m. 105; Polonya ZPO m. 210; Macar ZPO §. 145; Çekoslovak ZPO § 115). Yalnızca, kamuya açık oturumlarda yapılmayan yöntem işlemleri yazılıdır (Polonya ZPO m. 125). Macar ZPO §. 94, Çekoslovak ZPO §. 42 ve Yugoslav ZPO m. 95 hükümlerine göre, dava açılması da dahil olmak üzere, bu yöntem işlemleri, mahkemeye gelen tarafça, mahkemede tutanağa geçirilmek üzere sözlü de yapılabilir. Bunun dışında, yargılama sırasında yapılan bütün işlemler de tutanağa geçirilir¹⁴.

¹³ Yargılamanın asıl olarak yazılı olduğu ülkelerde (örneğin, İtalya, İspanya ve diğer ülkelerde) sözlülüğün ne anlama geldiği hakkında bakınız : M. Cappelletti, Procédure orale et procédure écrite (Milano 1971) sayfa 41-66 —Pescara Karşılaştırmalı Hukuk Uluslararası Kurumunun kongresine sunulan tebliğ—.

¹⁴ Son zamanlarda (Bulgaristan Halk Cumhuriyetinde, Polonya Halk Cumhuriyetinde ve Yugoslav Sosyalist Federal Cumhuriyetinde), yazılı belgeler uygulaması, sözlü işlemler yerine, yazılı işlemleri geçirmeyi denemektedir. Bu uygulama, yargıcın çabasını arttırma, oturumların (duruşmaların) süresini kısaltma ve tarafların tutanağın eksik veya yanlış olabileceği yolundaki endişelerinden ileri gelmektedir. Bulgaristan Halk Cumhuriyeti En Yüksek Mahkemesi, karşı tarafça bilinmeyen delillerin ve olguların getirilebileceğinden endişe edilmesi durumunda, yazılı belgelerin, duruşmadan sonra, mahkemece belirlenen süre içerisinde verilmesi hakkında kesin karara varmıştır. Tarafın sözlü duruşma bitinceye kadar, sözlü sav ve savunmalarını yazılı olarak mahkemeye vermesi olanağı, doğal olarak vardır (bakınız : 35-60 VZK, Sam. 4; 191-67-I, Sam. 113).

2.) Sosyalist hukuk yargılamasında kendiliğinden harekete geçme ilkesi yürürlüktedir. Davacının davayı açmasından sonra, dayaya devam edilmesi ve karar verilmesi için, artık onun (yani, davacı) tarafından yapılacak herhangi bir yöntem işlemi gerekli değildir. Kendiliğinden harekete geçme ilkesi, daha sonraki mahkeme işlemlerinin yapılabilmesi için ilgili tarafın istemde bulunmasını gerekli kılan «tarafarca hazırlama ilkesi»nin karşısında yer alır. Hatta, dava dilekçesi yetkili olmayan bir mahkemeye verilmiş olsa bile, mahkeme, yapılmış bulunan yöntem işlemlerinin sonuçlarını korumak için, dava dilekçesini, kendiliğinden (re'sen) yetkili mahkemeye göndermek zorundadır (bakınız : Bulgar ZPO m. 93).

3.) Yöntemsel işlemlerin basitliğini göstermesi bakımından, istinaf hakkındaki düzenleme verilebilir: İstinaf nedenleri bildirilmese dahi, istinaf istemi geçerli olarak kabul edilir. İstinaf davasının karardan hoşnut olmadığını belirtmesi ve kararın kaldırılmasını istemesi yeterlidir (örneğin bakınız : RSFSR, ZPO m. 288; Bulgar ZPO m. 199-200; Yugoslav ZPO m. 340). İstinaf mahkemesi, yalnızca ileri sürülen istinaf nedenleri ile bağlı değildir, aksine, kendiliğinden kararın doğru olup olmadığını gözden geçirmek ve kararın yanlışlığı durumunda, onu bozmakla yükümlüdür¹⁵.

4.) Tarafların yapmış oldukları yanlış yöntem işlemleri düzeltilebilir. Hatta sürenin kaçırılması, dava dilekçesinin veya istinaf dilekçesinin imzalanması bile düzeltmeye uygundur. Mahkeme, yanlış yöntem işlemi yapılması durumunda, bunu tarafa bildirir ve yanlış işlemin düzeltilmesi için bir süre kararlaştırır. Eğer yanlışlık, verilen bu süre içerisinde düzeltilirse, o işlem yapıldığı günden itibaren düzeltilmiş olur. Karşı tarafın, işlemin geçersizliğinin veya eksikliğinin açıklanmasını istemiş olması durumunda, yanlışlığın daha sonra düzeltilmesi olanağı vardır¹⁶.

5.) Kararın yanlışlığı, geçersizliği veya yokluğu sonuçlarını doğurmayan yöntem aykırı işlemler, kararın bozulması için neden değildir; aksine, bu tür sonuçları doğuran eksiklikler, tarafça

¹⁵ Polonya Halk Cumhuriyeti En Yüksek Mahkemesi, Polonya ZPO m. 370'deki hükme rağmen, diğer sosyalist ülkelerdeki gibi aynı sonuca varmıştır (bakınız: 24.8.1965 tarihli Yönerge, Sam 1966, sayfa 794).

¹⁶ Temsil yetkisi bulunmayan temsilci tarafından temsil edilen kişi, karşı tarafın, temsil yetkisi hakkındaki eksikliği bildirmesinden sonra da, temsil yetkisi bulunmayan kişinin yapmış olduğu işlemlere onay verebilir (bakınız: örneğin, Bulgar ZPO m. 25).

ileri sürülmemiş (uyarılmamış)¹⁷ bile olsa, bozma nedeni olarak kabul edilirler.

II. Yorucu ve geciken hukuksal korunma (hukukî himaye), taraf (ve özellikle, çığneden hakkının ivedi olarak tamir edilmesine gereksinme duyan taraf) için, hakkın yerine getirilmesinden kaçınma (ihkakı haktan istinkâf) ile aynı anlama gelir. Kural olarak, malvarlığı uyumsuzluklarında, sosyal bakımdan zayıf olan taraf, böyle güç bir durumda bulunur.

İlk derece mahkemesi önündeki yargılamanın devam süresine ilişkin aşağıdaki veriler, sosyalist hukuk yargılamasının hızlılığını belirtmek için gösterilebilir :

Geçen yıl, Bulgaristan Halk Cumhuriyetinde, bölge (ve ilçe) mahkemelerinde davaların % 70'inden çoğu (asliye mahkemelerinde davaların yuvarlak % 64'ü) bir ay içinde çözüme bağlanmıştır. Polonya Halk Cumhuriyetinde 1963-1967 yılları arasında, bölge mahkemelerinde davalar, 3,1-3,7 aylık bir sürede bitirilmiştir. Demokratik Alman Cumhuriyetinde 1969 yılında bölge mahkemelerinde davaların % 77'si üç aylık bir süre içerisinde bitirilmiştir. Çekoslovak Sosyalist Cumhuriyetinde ilk derece mahkemelerinde davaların % 48,8'i üç aylık, % 25,4'ü üç-altı aylık, geri kalanlar ise altı aydan daha uzun bir süre içerisinde karara bağlanmıştır¹⁸.

Hukuksal korunmanın hızlılığı için şunlar gerekir: çok yoğun bir mahkemeler ağı, biçimsellikten uzak bir yargılama, iki dereceli mahkeme örgütü, mahkemenin etkin rol oynaması ve avukatlığın sosyalleştirilmesi.

III.) Pahalı hukuksal korunma, sosyal bakımdan zayıf olanlar bakımından uygun değildir. Yargılamanın pahalı olup olmadığı hakkında, özellikle, değeri düşük dava konuları ile, zorunlu yargı-

¹⁷ Alman ZPO § 295, 530 ve 558'de öngörülen bu uyarı yükümü (karşı tarafın, eksikliği istinaf nedeni yapması hakkındaki yükümlülük) sosyalist hukuk yargılamasında geçerli değildir.

¹⁸ Davalar, Avusturya'da (eyalet mahkemeleri önündeki davalar 50-60 günde, ilçe ve asliye mahkemesinde yuvarlak beş ayda) ve İsveç'te (ilk derece mahkemesi önündeki davaların % 33,5'i bir ayda, %51,4'ü altı ayda, %15,1'i altı aylık bir süreden sonra) de kısa bir süre içerisinde bitirilmektedir.

Buna karşılık İtalya, Fransa ve İspanya'da ilk derece mahkemelerinde davalar oldukça uzun sürmektedir (ortalama olarak, İtalya'da 18-28 ay; Fransa'da asliye mahkemelerinde 10 ay; İspanya'da ilk derece mahkemelerinde 8 ay) (M. Cappelletti, Social and political Aspects of civil procedure -Reforms and Trends in Western and Eastern Europe, sayfa 858-859).

lama giderleri arasındaki orana göre karar verilir; çünkü, değeri yüksek dava konularında, giderlerin yüzdesi, dava konusunun değeri yükseldikçe hızla düşer¹⁹. Giderlerin yüksekliği devlet harçlarının, bilirkişi ücretlerinin ve özellikle avukatlık ücretlerinin yüksekliğine bağlıdır.

Sosyalist ülkelerde, hukuksal korunma pahalı değil, çok ucuzdur ve herşeyden önce, avukatlığın sosyalleştirilmesi nedeniyle avukat tutma olanağı çok kolaylaştırılmıştır (bakınız yukarıda dipnot 3'e).

Bilirkişi ücretleri de uygundur; devlet mahkeme harçları düşüktür ve hatta bazı durumlarda yalnızca sembolik niteliktedir. Birçok davada herhangi bir devlet harcı yoktur.

Bu durumu aydınlatmak için, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nden şu örnekler verilebilir :

a) Davada harçlar şöyledir : 50 Rublelik bir davada 50 Kopek (çevirenin notu : Kopek, Rublenin yüzde biridir); kira sözleşmesinin çözülmesi davalarında 30 Kopek; konusu malvarlığı hakları olmayan davalarda 30 Kopek; hakediş (istihkak) davalarında, 30 Kopektir (RSFSR, ZPO m. 82).

b) Şu davalarda harç yoktur : İş hukuku ilişkilerinden doğan emekçilerin davalarında; yazar hakkı, bulucu (kâşif) hakkı veya uslaştırmacıların haklarına ilişkin davalarda; nafaka davalarında; iş kazası veya haksız eylemden doğan ödenec davalarında (RSFSR, ZPO m. 80).

¹⁹ İngiltere'de dava konusu 100 İngiliz Sterlini olan bir davada, yargılama giderleri, dava konusunun değerine aşağı yukarı denktir (bakınız: J. A. Jolowicz, *Fundamental Guarantees in Civil Litigation England, Fundamental Guarantees of the Parties in Civil Litigation, Studies in Comparative Law-Milano 1973-* sayfa 155). Cappeletti'ye göre (*Social and Political Aspects of Civil Procedure -Reforms and Trends in Western and Eastern Europe, Michigan Law Review, Cilt 69 -1971- sayfa 872-873*), İtalya'da 100.000 Lireten daha düşük değerli davalarda, yargılama giderleri aşağı yukarı dava konusunun % 170'ini bulmaktadır; İspanya'da, düşük dava konularında yargılama giderleri dava konusunun en az % 80'ini bulmaktadır. Böyle yargılama giderlerinde, küçük davalar için dava açmak anlamsızdır. Bulgaristan Halk Cumhuriyetinde 200 Levalık (aşağı yukarı 100.000 İtalyan Lireti) davada, yargılama giderleri yalnızca, dava konusunun % 8'idir. Diğer sosyalist ülkelerde de durum aşağı yukarı aynıdır. Avukatlığın sosyalleştirilmesi, bu anlamda, değeri küçük dava konularında, hukuk yargılamasında sosyal adaleti gerçekleştirmiştir.

Hükme bağlanmadan çözümlenen yargılamalarda önceden ödenen harçlar geri verilir (RSFSR, ZPO m. 85).

Ş. 4 — Yoksullar İçin Karşılıksız Yargısal Koruma :
(Yoksullara Hukuksal Yardım, Yargılama Yardımı)

Yoksullar için karşılıksız (bedava) yargılama yardımı yapılması sorunu sosyalist ülkelerde, diğer ülkelerde²⁰ olduğu kadar önemli bir sorun değildir. Bunun nedeni, sosyalist ülkelerde, hemen tüm yurttaşların bir iş geliri vardır ve bu gelir, yüksek olmayan yargılama giderlerinin ödenmesine yeterlidir. Bu nedenle, karşılıksız yargısal korunma, ender durumlarda olur. Karşılıksız yargısal yardım yapılmasının koşulu, yargılama giderlerinin (harçlar ve avukatlık ücreti) ödenmemesinin, adalet dağıtımından kaçınma sonucu doğurmaması düşüncesidir. Bu sorunun, diğer ülkelerde (örneğin, İngiltere ve Federal Almanya'da) çok geniş bir biçimde düzenlenmesi yanında, aynı sorunun sosyalist ülkelerde böyle kısa ve öz bir biçimde düzenlenmiş olmasının nedeni de budur.

Yasa, yoksullara hukuksal yardım kurumunun işletilebilmesi için, belli bir malvarlığı veya gelir dilimi öngörmemiştir. Mahkeme, istemde bulunan kişinin malvarlığı durumu hakkında, halk danışma kurulundan alınan bilgilere bakarak, yoksullara yargısal yardım (adli yardım) kurumu üzerinde kendi değerlemesine (takdirine) göre (örneğin, RSFSR, ZPO m. 80; Bulgar ZPO m. 63, Ib) karar verir (Bulgar ZPO m. 63, Ib; Bulgar ZPO m. 113; Yugoslav ZPO m. 162). Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği, Bulgaristan Halk Cumhuriyeti ve Yugoslav Sosyalist Federal Cumhuriyetinde «fumus boni juris» için herhangi bir koşul geçerli değildir ve sorun hakkında, Polonya Halk Cumhuriyeti (Polonya ZPO m. 116) ve Çekoslovak Sosyalist Cumhuriyetinde (Çekoslovak ZPO Ş. 138) çok liberal bir düzenleme vardır: Dava veya itiraz açıkça yerinde değilse²¹, yoksullara hukuksal yardım kurumu işletilmez. Hukuksal

²⁰ İtalya'da yoksullara hukuksal yardım yapılması sorunun toplumsal önemi hakkında bakınız: M. Cappeletti, La giustizia dei poveri, in *Processo e ideologie* (Bolonya 1969), sayfa 547-556. Sorun hakkında karşılaştırmalı hukuk açısından bir araştırma için bakınız: M. Cappeletti, J. Gordley, *Legal Aid: Modern Themes and Variations*, Stanford Law Review 1972, sayfa 348-421. İngiltere'de 1949 tarihli Yasadan önceki durum hakkında bakınız: E. J. Cohn, *Legal Aid for the Poor* (Londra 1943).

²¹ Bu koşul, Federal Almanya Hukuk Yargılama Yasasının hukuksal yardım için aradığı, «yeterli başarı olanağı görülmesi»ne ilişkin koşul kadar katı değildir.

yardım, geçici olarak değil, kesin olarak yapılır. Sonradan ödeme yükümü diye birşey sözkonusu değildir²². Hukuksal yardım yapılmasına ilişkin karara itiraz olunamaz.

Yoksullara hukuksal yardım, devlet harçlarından, delillerin gösterilmesi giderlerinden (bunlar, devlet tarafından ödenir) ve avukatlık ücretlerinden (bunlar, hukuksal danışma kurulları —büro— tarafından, Yugoslavya'da mahkeme tarafından ödenir) başışıklık sağlar.

§. 5 — Yöntemsel Hakların Kullanılmasında Doğruluk Kurah

I.) Sosyal adaleti sağlama çabasındaki olan sosyalist hukuk yargılaması, kapılarını, gerçekten hukuksal korunmaya gereksinme duyan herkese açmıştır. Bu nedenle (örneğin, gerçek hukuksal durumun danışıklı —muvazaalı— bir dava ile gizlenmesi gibi), gerçeklere aykırı amaçlara ulaşılması düşünülerek dava açılmasına, sosyalist hukuk yargılaması izin vermez. Bu düşünce ile, hukuk yargılaması aynı zamanda erdemleştirilmiştir. Dava, kötünüyetle çıkartılan zorluklar veya yöntemsel yalanlarla değil, sosyalist erdemliliğin (sosyalist ahlâkın) gereklerine uygun, dürüst yöntemsel işlemlerle yürütülmelidir. Tarafların mahkeme önünde gerçeği söyleme yükümlülükleri vardır ve yöntem yasaları da bunu açıkça belirtmektedirler (bakınız : Yugoslav ZPO §. 8; RSFSR, ZPO m. 30, II; Bulgar ZPO m. 3; Polonya ZPO m. 3, I; Macar ZPO § 5).

Yukarıda anılan yükümlülükler, yalnızca tarafları değil, onların (yasal veya iradî) temsilcilerini de bağlar. Taraflar (veya onların temsilcileri), davanın, itirazın veya istinafın yerinde olmadığını bilmelerine rağmen dava açar, itiraz eder veya istinaf yoluna başvururlarsa veya taraflar (veya onların temsilcileri), koşulları bulunmadığını bile bile, bazı işlemler yaparlarsa, yükümlülüklerini çiğnemiş olurlar. Mahkeme önünde gerçeği söyleme yükümü, yalnızca bilinçli olarak gerçek olmayana ileri sürmekle değil, aksine bilinen bir olgunun saklanması durumunda da çiğnenmiş olur. O halde doğruyu (gerçeği) söyleme yükü, tarafça ortaya çıktığı bilinen ve fakat kendisi bakımından elverişli olmayan olguların da itiraf edilmesi yükümlülüğü anlamına da gelir.

²² Sonradan ödeme yükümü hakkında bakınız : A. Blomeyer, Zivilprozessrecht (Berlin 1963) sayfa 741.

II.) Yöntemsel hakların kötüye kullanılması veya yöntemsel olarak yalan söylenmesi, şu yaptırımları gerektirir :

1.) Mahkeme, keşfeder etmez, herbir yöntemsel hakkın kötüye kullanılması davranışına engel olmakla yükümlüdür. Bu nedenle mahkeme, örneğin danışıklı (muvazaalı) davayı tatil eder veya tarafların (veya birinin), dava açılmasından sonra doğruluk kurallarına aykırı olarak, neden olduğu hukuksal durum değişikliklerini gözönüne almaz.

2.) Yöntemsel haklarını kötüye kullanan veya yöntemsel (usulî) yalan söylenen taraf ödence (tazminat) yükümlüdür ve taraf, her durumda, dürüstlüğe aykırı davranışı yüzünden neden olduğu yargılama giderlerinin ödenmesinden sorumludur. Macaristan Halk Cumhuriyetinde, dürüstlüğe aykırı davranan taraf 5000 Forinte kadar para cezasına çarptırılabilir²³.

3.) Danışıklı (muvazaalı) davalara engel olmak için, Bulgaristan Halk Cumhuriyetinde (Bulgar ZPO m. 220, II), danışıklığın belirlendiği karara karşı itiraz olunamaz. Danışıklı davadaki kesin hükümle bağlı bulunan üçüncü kişinin haklarının korunması için, Bulgaristan Halk Cumhuriyeti En Yüksek Mahkemesi, bu kararın iptal davası (actio Pauliana) ile ortadan kaldırılabilceğine karar vermiştir (106-64-VZK Sam. 20; 10-67-VZK Sam. 2).

§. 6 — Davada Tasarruf İlkesi

I.) Tasarruf ilkesi, her hukuk yargılamasına özgüdür; çünkü, tasarruf ilkesi şunların sonucunda ortaya çıkar : a) Tarafların kendi medenî hukuk ilişkileri üzerindeki tasarruf yetkileri ve b) Mahkemenin, çekişmede taraf değil, hakem olması özelliği.

Bu nedenlerle, sosyalist hukuk yargılamasında tasarruf ilkesi şu anlama gelir : a) Hukuksal korunma, istemde bulunmaya yetkili kişinin isteğine bağlıdır ve b) Mahkemenin kendiliğinden dava açması, tarafları değiştirmesi ve tarafların isteğine aykırı olarak davaya devam etmesi yasaktır. Tasarruf ilkesi kavramı, dava açılmasından başka şunları da içerir: davanın düzeltilmesi (ıslahı), davadan feragat, davanın geri alınması, yargısal uzlaşma, davanın kabulü ve tahkim sözleşmesi. Kararın bozulması nedenlerinden biri olduğu için, tasarruf ilkesine aykırı davranılamaz.

²³ Bakınız : Revai, 324.

II.) Sosyalist hukuk yargılamasının özelliği, tasarruf ilkesini katılaştırmamasındadır. Hakkı çiğnenen kişinin yargılamadaki katılaştırılmış (mutlak) gücü (ki, bu kişi hukuksal korunma isteyip istemeyeceğine, isteyecekse bunun ne zaman ve ne ölçüde olacağına karar verecektir), sosyal bakımdan daha güçlü durumda bulunan diğer taraf karşısında, (istenmediği halde) mutlak uyrukluk (tabiiyet) durumuna dönüşebilecektir. Hukuksal korunma istemi hakkı, yasal temsilcinin savsaması, kusuru veya beceriksizliği nedeniyle kullanılmayabilir. Bu durumlarda, hakkın bir başka kişi tarafından ileri sürülmesi olanaksızlığı, bu hakkın ortadan kalkması sonucuna neden olacaktır. Davanın geri alınması, davadan feragat veya yargısal uzlaşma yapılması, düşüncesizce bir davranışın veya yanlışlığın sonucunda olabilir ve eğer bunları mahkeme denetlemezse, tarafların yararları (menfaatleri) ağır zarara uğrayabilir. Diğer deyişle, hakkın korunması ve tasarruf ilkesinin anlamlı olarak kullanılabilmesi, kısıtlama olarak değil, güvenceler olarak sınırlandırmayı gerekli kılar. Bütün sosyalist ülkelerde bu sınırlamaların yoğunluğu aynı değildir. Tasarruf ilkesinin geleneksel içeriğinden en çok uzaklaşan yasalar, Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Birliği, Çekoslovak Sosyalist Cumhuriyeti ve Polonya Halk Cumhuriyeti hukuk yargılama yasalarıdır. Tasarruf ilkesinin geleneksel içeriğine en yakın yasalar ise, Demokratik Alman Cumhuriyeti ve Yugoslav Sosyalist Federal Cumhuriyeti hukuk yargılama yasalarıdır. Bulgaristan Halk Cumhuriyeti, Macar Halk Cumhuriyeti ve Sosyalist Romanya Cumhuriyeti hukuk yargılama yasaları ise arada yer almaktadırlar.

1.) Demokratik Alman Cumhuriyeti ve Yugoslav Sosyalist Federal Cumhuriyeti dışındaki bütün sosyalist ülkelerde, Prokuratur'un devlet adına, yurttaşların ve sosyalist kuruluşların hakları için mahkemeye başvurma yetkisi vardır²⁴. Prokuratur'un yetkisi-

²⁴ Bu yetki, kişiye sıkı sıkıya bağlı (münhasıran şahsa bağlı) haklarda (örneğin, boşanma hakkı) geçerli değildir (bu anlamda, açık olarak: Polonya ZPO m. 55 ve Çekoslovak ZPO §. 35; aynı kural, Bulgaristan Halk Cumhuriyetinde —karşılaştırmamız: Stalev, 314— ve Macar Halk Cumhuriyetinde —karşılaştırmamız: Revai, 326— de geçerlidir). Prokuratur, yetkisini, kamu yararını ilgilendiren bir medeni hukuk ihlâlini saptadığı ve (savsak ana-baba veya koruman tarafından temsil edilen küçük; ilgisiz yöneticiler tarafından temsil edilen sosyalist kuruluşların bulunduğu durumlarda) hak sahibinin hakkını bizzat koruyacak durumda olmadığı zaman kullanır. Prokuratur'un, yurttaşların veya sosyalist kuruluşların haklarını korumak için açtığı davaların sayısı çok değildir. Bulgaristan Halk Cumhuriyetinde 1972 yılında açılan tüm medeni hukuk davalarının yuvarlak olarak

ne benzer bir yetkiyi, Çekoslovak Sosyalist Cumhuriyetinde kendi takdirine göre halk kurulları (Çekoslovak ZPO §. 32), Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliğinde, yalnızca yasada öngörülen durumlarda halk kuruluşları ve devlet organları (RSFSR, ZPO m. 42) ve Polonya Halk Cumhuriyetinde ise, nafaka ve iş hukuku davalarında yalnızca halk kurulları kullanır (Polonya ZPO §. 61).

2.) Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliğinde, davada ispat araçları haklı kılıyor ve davacının haklarının korunması gerekiyorsa, mahkeme davanın sınırlarını aşabilir (örneğin, davada istenenden daha çoğuna karar verebilir) (RSFSR, ZPO m. 195). Polonya Halk Cumhuriyeti (Polonya ZPO m. 321, II) ve Çekoslovak Sosyalist Cumhuriyetinde (Çekoslovak ZPO §. 153, II) mahkeme yalnızca (Polonya ZPO m. 321, II ve Çekoslovak ZPO §. 153, II'de öngörülen) ayırık (istisnai) durumlarda bu biçimde davranabilir. Diğer sosyalist ülkelerde ise, mahkemeler dava sınırını aşamazlar (açık olarak : Yugoslav ZPO m. 2 ve Bulgaristan Halk Cumhuriyeti En Yüksek Mahkemesinin yerleşmiş uygulaması 117-57-VZK; 1164-66-I Sam 58 ve benzerleri).

3.) Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (RSFSR, ZPO m. 165, V), Polonya Halk Cumhuriyeti (Polonya ZPO m. 203, V) ve Çekoslovak Sosyalist Cumhuriyetinde (Çekoslovak ZPO §. 96, II, III ve §. 99) mahkemeler, yargısal uzlaşmayı, davanın geri alınma-

% 003'ünü Prokuratur'un açtığı davalar oluşturmuştur. Bütün bu durumlarda Prokuratur, hakkı çiğnemenin kişisi adına değil, devlet adına davranır. Hak sahibinin açılan davaya katılabilmesi olanaklıdır (Polonya ZPO m. 56, I) veya taraf olarak, mahkeme tarafından kendiliğinden davaya dahil edilebilir (Bulgar ZPO m. 31; RSFSR, ZPO m. 41, III). Prokuratur, açılan davada, hakkın korunması için bütün yönetsel işlemleri yapabilir; ancak Prokuratur, bu hak üzerinde tasarruf edemez. Bu nedenle Prokuratur, örneğin, bir yargısal uzlaşma bağlayamaz (Stalev, 315). Davalının itirazları gibi nedenlerle Prokuratur, davanın yerinde olmadığı kanısına varırsa, davadan vazgeçmek zorundadır. Prokuratur'un davadan vazgeçmesi, hakkı savcı tarafından ileri sürülen kişinin davaya devam etmesini engellemez (açık olarak bu yolda RSFSR, ZPO 41, III); aynı hak Bulgaristan Halk Cumhuriyetinde de vardır (karsılaştırmamız: 67-65 VZK Sam 15, Stalev, 315). Prokuratur'un açtığı dava reddedilirse, davanın giderleri devletçe ödenir (Bulgar ZPO m. 68). Kararın kesinleşmesi, yalnızca devleti değil (devlet adına bu nedenle yeni dava açılmaz), aynı zamanda, davaya katılıp katılmadığına bakılmaksızın, hakkı savcı tarafından ileri sürülen kişiyi de bağlar (RSFSR, ZPO 208, IV; Bulgar ZPO m. 31; malvarlığı uyumsuzluklarında aksini hükme bağlayan Polonya ZPO m. 58'e bakınız). Ancak, davanın o kişiye bildirilmemiş olması durumunda, o kişinin kararın ortadan kaldırılmasını istemek hakkı vardır.

sını ve davadan feragati denetleyebilirler ve gereğinde buna izin vermeyebilirler; bu durumda dava devam eder. Diğer sosyalist ülkelerde mahkemeler, yalnızca yargısal uzlaşmanın yasaya uygun olup olmadığını gözden geçirebilirler (örneğin, Bulgar ZPO m. 125; Yugoslav ZPO m. 310, I). Bütün sosyalist ülkelerde, mahkemeler ikrar (itiraf) ile bağlı değildirler ve mahkemeler kendi kanaatlerine göre karar verirler.

4.) Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (RSFSR, ZPO m. 294) ve Bulgaristan Halk Cumhuriyetinde (Bulgar ZPO m. 206, II) istinaf mahkemesi, kararı, kararın itiraz edilmeyen kısımlarını ve hatta itirazda bulunmayan kişi bakımından da geçerli olarak bozabilir (bakınız aşağıda §. 11).

5.) Bulgaristan Halk Cumhuriyetinde, Macar Halk Cumhuriyetinde ve Çekoslovak Sosyalist Cumhuriyetinde, hakem anlaşması yalnızca bir sosyalist kuruluşla yabancı bir işletme arasında, yani ekonomik olmayan uzlaşmazlıklarda bağitlanabilir.

Uygulamada, yukarda belirtilen ilk üç yetki ender olarak kullanılır; yani uygulamada davanın yürütülüp yürütülmeyeceğine, yürütülecekse ne zaman ve nasıl yürütüleceğine, yalnızca çekişmeli hakkın sahibi tarafından karar verilmektedir²⁵.

§. 7 — Tarafların Yargılamaya Katılmaları İlkesi

I.) Yargılama sonunda verilen hüküm, taraflardan birisi bakımından hukuksal korunma, diğer taraf bakımından ise yaptırım (müeyyide) anlamına gelir. Bu nedenle, hükmün içeriğini etkileyebilmeleri için her iki tarafın da yargılamaya katılmak hakkı bulunmalıdır. Böylece taraflar, gerçeğin araştırılmasına katılmış olurlar. Tarafların bu yardımı, mahkemenin en etkin girişimi ile dahi elde edilmeyen bir katkıdır. Bu yüzden, tarafların yargılamaya katılmaları, diğer deyişle onların mahkeme önünde dinlenilmeleri hakkı, yargılamanın köşe taşıdır. Bu hak, sosyalist hukuk yargılamanın ana ilkelerinden birisi olarak karşımıza çıkar²⁶.

²⁵ Sosyalist hukuk yargılamanın «Kendiliğinden araştırma ilkesi»nin, «tasarruf ilkesi»ne üstün çıktığını, onu bir hayli gerilettiğini ve bu nedenle «tasarruf ilkesi»nin artık uygulama alanını çok darlaştırdığını ve hatta uygulama alanı bırakmadığını söylemek gerekir (karşılaştırınız. E. Pfuhl, Die sowjetische Zivilprozessordnung und ihr Einfluss auf den sowjetzonalen Zivilprozess, Berlin 1955, sayfa 140).

²⁶ Bakınız: Gurwicz, 37-39; Siedlecki, 52; Stoenescu - Porumb, 63-64; Poznic, 144-146; Stalev, 84-86.

Mahkeme önünde dinlenme hakkından şu sonuçlar ortaya çıkar : a) Karşı tarafın delillerinin, itirazlarının ve istemlerinin bildirilmesi hakkı; b) Mahkemece kabul edilip değerlendirilmeleri zorunlu bulunan istemlerin veya itirazların olgularla ve delillerle desteklenmesi hakkı; c) Bütün kamuya açık (alenî) duruşmalara çağırılma hakkı ve duruşma dışında yapılan hertürlü yargılama işleminin bildirilmesi hakkı; d) Delillerin gösterilmesi ve sözlü yargılamaya katılma hakkı; e) Yargılamanın, yasaya uygun yürütmesi ve sonuçlanması için, yanlış yargılama işlemlerine itiraz edilmesi hakkı.

Her iki taraf eşit ölçüde bu haklara sahiptir ve bu durum, tarafların eşitliği ilkesinin sonucudur.

II.) Bu ilkeler, aslında batı Avrupa ülkelerinin hukuk yargılamalarında da vardır. Sosyalist hukuk yargılamasının özelliği, şu iki ayrı ilkede görülür : a) Yöntemsel haklarını kullanırken tarafların gerçek (eylemsel-fiili) eşitliklerinin gözönünde bulundurulmasıyla yapılan mahkeme yardımı (karşılaştırınız: aşağıda §. 8) ve b) Tarafların gerek beceriksizlikleri, gerek bile bile gizlemeleri veya söylememeleri nedeniyle, gerçeğin ortaya çıkmasının tehlikeye düşebileceği bütün durumlarda, mahkemenin kendiliğinden harekete geçerek gerçeği araştırması (karşılaştırınız : aşağıda §. 9).

Bu yüzden, sosyalist ülkelerde tarafların yargılamaya katılması ile, sosyalist olmayan ülkelerdeki tasarruf ilkesi aynı biçimde görülemez. Tasarruf ilkesinin, elan klasik biçimiyle yürürlükte olduğu İngiltere ve Amerika Birleşik Devletlerinde, mahkemenin taraflara yardım etmesi ve kendiliğinden delilleri ve olguları araştırması yasaktır²⁷.

Bu yasağın bakış açısından, klasik tasarruf ilkesi, sosyalist hukuk yargılamasının yukarıda açıklanan ilkesi karşısında yer alır. Sosyalist hukuk yargılamasındaki ilke, mahkemelere kendiliğinden bazı delilleri (veya tüm delilleri) toplama yetkisi veren bazı batı Avrupa ülkelerindeki (Avusturya, Federal Almanya, Fransa, İtalya) tasarruf ilkesinden de ayrılır. Çünkü, bu ülkelerde mahkemeler ikrar ile bağlıdır ve tarafların ileri sürmedikleri hiçbir olguyu gözönünde bulunduramazlar. Mahkemelerin taraflara yardım etmesi yükümü, yalnızca bazı ülkelerde (Avusturya, İsviçre) ve yalnızca

²⁷ Bu yasağın sonucu olarak tasarruf ilkesi yozlaştırılmıştır ve tasarruf ilkesi, çoğunlukla, daha kuvvetli olan ve daha çabuk davranan haksız kişi ile bir düello durumuna gelmiştir (J. Fleming, Civil Procedure, Boston-Toronto 1965, sayfa 5).

bazı davalarda sözkonusudur. Her iki tip (sosyalist olan ve olmayan) hukuk yargılamasında, kendiliğinden delil toplanmasına ilişkin benzer yetkinin yoğunluğu oldukça farklıdır.

§. 8 — Mahkemelerin Tarafalara Yardım Etme Yükümü

I.) Tarafların yönetsel haklarını kullanırken gerçek (fiili) eşitliklerini sağlamak, yargısal düellonun tehlikesini ortadan kaldırmak ve gerçeğin aydınlatılmasına tarafların en yüksek ölçüde katılmalarını sağlamak için sosyalist hukuk yargılaması, mahkemelere, haklarını kullanırken taraflara yardım etme yükümlülüğü vermiştir. Bu yüküm, sosyal adaletin sağlanmasına ve erdemce güçlü karar verilmesine yardım eder.

Mahkemelerin taraflara yardım etme yükümlülüğü, hukuk yargılama yasalarının başlangıç hükümlerinde (RSFSR, ZPO m. 14, II; Bulgar ZPO m. 4, III; Polonya ZPO m. 5; Yugoslav ZPO 10) sosyalist hukuk yargılamasının ana ilkelerinden birisi olarak gösterilmiştir²⁸. Bu ilkeye aykırı davranılması, daima kararın bozulmasına, temyiz yoluyla ortadan kaldırılmasına neden olur (bakınız aşağıda §. 12)²⁹.

II.) Mahkemelerin taraflara yardım etme yükümlülüğü, tarafların bütün yönetsel işlemleri bakımından geçerlidir³⁰. Tarafın bir temsilci aracılığıyla temsil edilip edilmemesinin bir önemi yoktur³¹.

²⁸ Bakınız, Açılama 22-23; Stoenescu - Porumb 63-64; Poznic 150-151; Stalev 89-91.

²⁹ Bulgaristan Halk Cumhuriyeti En Yüksek Mahkemesinin yerleşmiş uygulaması (153-58-AVZK, Sam 31a; 301-64-II, Sam 173).

³⁰ Mahkemenin yardım edici rolünün önemli uygulama alanları şunlardır: a) Tecrübeli hukukçuları bile zorluklarla karşı karşıya bırakabilen ispat yükünün aydınlatılması (153-58, VZK, Sam 31a; 6-68-JA, Sam 2, ve benzerleri); b) Yanlış yapılan yönetsel işlemler; c) Gerçek davalının belirtilmesi (4-64-IA, Sam 1). Mahkemelerin, davacıya davayı düzeltme (islah edebilme) olanağının da bulunduğunu bildirmesi yükümü vardır (Stoenescu-Porumb, 62; Stalev 339). Polonya Halk Cumhuriyeti En Yüksek Mahkemesi, tartışmalı yeni bir kararında mahkemenin davacının dava nedenini değiştirebilmesi yolundaki yardımını kabul etmemiştir; mahkemelerin taraflara yardım etmeleri yükümü, yalnızca açılmış bulunan davalar çerçevesinde geçerlidir (106-67-VZK, Sam 21).

³¹ Bu anlamda bakınız Bulgaristan Halk Cumhuriyeti En Yüksek Mahkemesinin uygulaması (6-68-JA, Sam2). Polonya ZPO m. 5'e göre, mahkeme, kendisini avukatla temsil ettiren tarafa yardım etmek yükümlülüğünde değildir (Açılama, 89).

Mahkemelerin taraflara yardım etme yükümlülüğü, tarafların eksik veya süresinde yapamadıkları işlemlerde veya kendisine zarar verebilecek işlemlerin (örneğin, düşüncesizce yapılan davadan feragat) yarattığı kötü durumlarda ortaya çıkar. Bu tür bir işlemin bir yanlışlığa dayanması durumunda, bu işlemin kaldırılması için yardım yapılması doğaldır. Olası yanlışlığın zararlı sonuçlarının önüne geçmek için, mahkeme taraflara yöntemsel haklarının neler olduğunu ve bunların yanlış yapılması veya zamanında yapılmaması durumunda ne gibi zararlı sonuçlar ortaya çıkabileceğini açıklamak zorundadır. Ancak taraf, davranışının sonuçlarını bilmesine rağmen, işlem yaparsa, mahkemenin yardım edici rolü anlamsız duruma gelir³². Mahkemenin yardım edici yükümlülüğü, tarafları, tasarruf ilkesine uygun olarak üzerinde serbestçe tasarruf edebilecekleri haklarını kullanmaya veya kullanmamaya zorlama amacını gütmeyiz; yardım etme yükümlülüğü, taraflar veya yargılama için yararlı olabilecek bir yargılama işleminin yapılması veya korunması amacıyla, isteğe aykırı olarak bir işlemin zamanında yapılmamasından ve taraflara veya yargılamaya zarar verebilecek işlemlerden kaçınılması ereğini güder.

III.) Yargıcın yansızlığı (tarafsızlığı) ve mahkemenin yardımcı olma rolü arasındaki ilişkiden güç (nazik) bir sorun ortaya çıkar. Bu iki kurumun uzlaştırılabilmesi olanağı var mıdır? Yoksa bunlar uzlaştırılmaz iki kurum mudur?³³. Kanımca, bu iki güvence arasında iyi bir yargılama için uzlaşmazlık sözkonusu değildir. Yargısal tarafsızlık, yargıcı nötrliğe veya ilgisizliğe götürmez; yargısal bakımdan yaşamsal önemi bulunan, mahkeme önündeki düelloyu kim kazanacak sorusuna götürür: Kuvvetli olan mı, yoksa haklı olan mı davayı kazanacaktır? Çünkü, tarafsızlık doğru karar verilmesi için bir araçtır. Mahkemenin yardımcı olma rolü de aynı şeyi amaçlar: yani, tarafların gerçekten eşitliğine ilişkin hukuksal

³² Örneğin, taraf, üzerinde tasarruf etmediği hiçbir delili getirmeyeceğini ileri sürerse veya davasını mahkeme dışı uzlaşma nedeniyle geri alırsa; mahkeme davanın danışıklı (muvazaalı) olduğunu saptarsa aynı şey geçerlidir.

³³ E. T. Liebman'a göre (Il fondamento del principio dispositivo, Rivista di diritto processuale, 1960, sayfa 551-556), tarafsızlık ve yardım edici rol arasında uzlaşmaz bir itiraz ortaya çıkar. Hiç kimseye bağlı olmama, tarafsızlığı ve bu nedenle mahkemenin pasifliğini gerektirir. Gerçek adalet iddiasında bulunulursa, üzerine hukuk yargılamasının inşa edilmesi gerekli tasarruf ilkesinin ana nedeni burada yatar. Bu klasik tasarruf ilkesinin savunulmasına yanıt için bakınız: Stalev, Unbefangenheit des Richters und Verhandlungsmaxime, Prawna Mİssal 1968 no. 6.

önemi olmayan etkenlerin kaldırılarak, kararın doğruluğunun sağlanması. «Yargıcın gerçek olarak hiçbir tarafa bağlı olmaması ilkesi» ile kararın doğruluğuna ilişkin ilişkin olarak, «yargıcın ilgisizliği ilkesi» uzlaşabilir ve aynı zamanda, gerçek olarak hiçbir tarafa bağlı olmama, daha çok etkin gerçeğin ortaya çıkmasını da sağlar. Aksi durumda yargıç, istemeden kendi edilgenliği (pasifliği) yoluyla taraf tutma durumuna düşer ve gerçekten haklı olmadığı halde, yargısal düelloda daha kuvvetli olan tarafa galibiyeti verir. Mahkemenin yardım yükümünü yerine getirirken tarafsız olarak davranması gerektiği kendiliğinden anlaşılır. Diğer tarafın zararına, taraflardan birisine üstünlük tanınması, tarafsızlık yükümüne aykırı düşer ve bu, yargıcın reddi nelerden birisidir. Değerler iyerarşisinde, tarafsızlığın önceliği vardır ve bu durum, mahkeme yardımının yasaya uygunluğu için bir ölçüttür³⁴.

Ş. 9 — Objektif Gerçekliğin Araştırılması İlkesi³⁵

I.) Objektif gerçekliğin araştırılması ilkesinden şu anlaşılır: Mahkeme tarafların ileri sürdükleri delil ve olgularla bağlı değildir; aksine kendiliğinden olgular ve deliller toplayarak gerçeği ortaya çıkarma yetki ve yükümlülüğüne sahiptir.

Eğer mahkemenin böyle bir yükümlülüğü ve yetkisi bulunmasaydı, yapacağı saptama (yani, vereceği karar) yanlış olabilirdi. Taraflar gerçeği, yalnız başlarına çıkaracak durumda değildirler. Tarafların danışıklı bir dava ile gerçeği gizleme olanakları vardır. Bu nedenle, kendiliğinden (re'sen) gerçeğin araştırılması, kararın doğruluğu ve hukuk yargılamasının hukuksal korunma işlevi bakımından bir güvencedir. Bu nedenle objektif gerçeğin araştırıl-

³⁴ Bu anlamda bakınız: Açılama, 154-155; Stalev, 90. Mahkeme, yönergelerini yaparken «ihzası rey»den (önceden oyunu belli etmek'ten) kaçınmalıdır. Mahkemenin, davacıya dava nedenini değiştirmesi yolundaki yönergesi ile «ihzası rey»den bulunduğu (önceden oyunu belli ettiği) endişesi nedeniyle, Bulgaristan Halk Cumhuriyeti En Yüksek Mahkemesi, böyle bir olanağı denemek hakkından davacıyı yoksun bırakmıştır.

³⁵ Sosyalist hukuk vargılaması kuramında «objektif gerçeklik» sözcüğü, «biçimsel gerçeklik» sözcüğünün karşıtı olarak kullanılmaktadır. Gerçek hukuksal durum, dava dışında olduğu gibi ortaya çıkarsa, karar objektif gerçekliğe sahip demektir. Eğer karar, yalnızca tarafların öne sürdükleri sav ve savunmalardan ortaya çıkıyorsa, o zaman biçimsel gerçekliğe varılmış demektir. Klasik tasarruf ilkesi, yalnızca biçimsel gerçeklikle yetinir (karşılaştırmız: E. J. Cohn. Zur Ideologie des Zivilprozessrechts. Erinnerungsaussage für M. Grünhut, Marburg 1965. sayfa 35; Baumbach-Lauterbach, Zivilprozessordnung, München-Berlin 1961, sayfa 8-9).

ması ilkesi, sosyalist hukuk yargılamasının temel direklerinden birisi olarak kabul edilir; anayasalarda (Bulgar Anayasası m. 133, V; Çekoslovak Anayasası m. 103, V) ve hukuk yargılama yasalarında (RSFSR, ZPO m. 14, I; Bulgar ZPO m. 4, II; Macar ZPO §. 3; Çekoslovak ZPO §. 6; Yugoslav ZPO m. 6) bu böyle gösterilir.

Objektif gerçekliğin araştırılması ilkesi, uyumsuzluğun doğru olarak karara bağlanması için daha çok delil ve olgu bulunmasını sağlamayı ve belki de en önemli yol olan, taraf etkinliği yolunu (karşılaştırmamız yukarıda §. 7, I) kapamamayı amaçlar. Bu nedenle, kendiliğinden araştırma ilkesini, taraf etkinliğini sınırlayan veya onun yerine başka birşey geçiren veya avukatlığın rolünü küçülten bir etken olarak görmek hatalıdır³⁶. Sosyalist hukuk yargılamasında gerçek, gerek tarafların ve gerek avukatların etkin çalışmaları sonucunda ortaya çıkar. Bu etkin çalışmanın gözden çıkarılması ne olanaklıdır, ne de istenilir. Sosyalist hukuk yargılamasındaki bu ilkeyi, feodal sorguya çekme (engizisyon) ilkeleri ile karıştırmamak da gerekir. Çünkü, engizisyon ilkelerinde, tarafların davanın öznesi veya nesnesi olmasına karşın, davanın biricik efendisi yargıçtır.

II.) Mahkemenin, davada kendiliğinden (re'sen) olguları ve delilleri toplama yetki ve yükümlülüğü, herşeyden önce, tarafların kusursuz olarak (örneğin, savsak veya tecrübesiz temsilcilerle temsil edilen küçük veya sosyalist kuruluşlar) etkin olarak davaya katılmamaları veya danışıklı dava açılması gibi durumlarda³⁷ önemlidir. Tarafların etkinliği ile karşılaştırıldığında görülür ki, kendiliğinden gerçeğin araştırılması, tamamlayıcı, eksik ve yanlış taraf etkinliğini düzeltici ve bu nedenle gündelik olmayan bir uygulamadır.

Mahkemenin kendiliğinden gerçeği araştırma yetkisi, dava çerçevesinde uygulama alanı bulur. Bu yüzden, mahkeme davacının

³⁶ Sosyalist hukuk yargılamasında avukatlığın rolünün küçültüldüğü hakkında bakınız: J. Gordley in M. Cappeletti, J. Gordlay, Legal Aid: Modern Themes and Variations, Stanford Law Review 1972, 2, sayfa 391. Avukatın sosyalist hukuk yargılamasında, yargıcın edilgen duruma sokulduğu Anglo-Amerikan hukuk yargılamasında olduğu gibi, ana kurum olmamasının nedeni kendiliğinden anlaşılır.

³⁷ Bakınız bu yönde Bulgaristan Halk Cumhuriyeti En Yüksek Mahkemesi Genel Kurulunun yorumlayıcı yönergesi (6-68-JA, Sam 5) ve Polonya Halk Cumhuriyeti En Yüksek Mahkemesinin 27.6.1953 tarihli kararı (Açılama, 82-83; Stalev, 241).

ileri sürdüğü dava nedenini değiştiremez³⁸. Hatta davacı tarafından ileri sürülmeyen bazı itirazlar (örneğin, zamanaşımı) gözönüne alınamazlar. Mahkemenin delillere ilişkin yetkisi ise, sınırlı değildir ve mahkeme kendiliğinden, caiz olan bütün delilleri toplayabilir.

Mahkeme, kendiliğinden topladığı delil ve olguları taraflara bildirmek ve onlara, bu delil ve olguları kuvvetten düşürmek amacıyla karşı delil ve olgular getirmelerine olanak vermek zorundadır³⁹. Delillerin incelenmesi, doğal olarak, tarafların katılması ile olur (bakınız : yukarıda §. 7, I).

Kendiliğinden gerçeği araştırma ilkesi de, yardım yükümlülüğünde olduğu gibi, tarafsızlığı ve «ihsası rey» (önceden oyunu belli etme) yasağını gerektirir.

Mahkeme, kendiliğinden gerçeği araştırma yükümlülüğüne aykırı davranırsa, verdiği karar ortadan kaldırılır.

§. 10 — İspat

Mahkemelerin taraflara yardım yükümlülüğü ve objektif gerçekliğin araştırılması ilkeleri, sosyalist hukuk yargılamasında, ispat hakkında, özellikler gösteren bir dizi kuralların gelişmesine neden olmuşlardır :

I.) İspatsızlığın (ispat edilemeyen olgusal iddialar, gerçek olarak kabul edilmezler) sonuçlarının uygulanabilmesi için, mahkemenin taraflara ispat yükümünü açıklamak ve gerçeği kendiliğinden araştırmak yükümlülüğü vardır⁴⁰. Bu gereklilik sayesinde, ispatsızlığın istenmeyen sonuçları azaltılmış olur ve aynı zamanda,

³⁸ Yani, tasarruf ilkesinin bir sonucu sözkonusudur (Açılama, 84; Stalev, 241). Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliğinde, henüz davanın yargılaması sırasında keşfedilen ve davacı tarafından ileri sürülmeyen dava nedenine, mahkemenin izin vermeye yetkili olup olmadığı tartışmalıdır. Bu konuda son zamanlarda, olumsuz yanıtın ağır bastığı görülüyor (karşılaştırınız: bu sorun hakkında Gurwicz, 35-36).

³⁹ Bu anlamda bakınız. Bulgaristan Halk Cumhuriyeti En Yüksek Mahkemesi Genel Kurulunun yorumlayıcı yönergesi (6-68, Sam 2). Aynı görüşte bakınız: Stalev, 240; Stoenescu-Porumb, 63-64.

⁴⁰ İspat yükü, özellikle eğer tasarruf ilkesinden etkileniyorsa, sosyalist hukuk yargılaması ile sosyalist olmayan hukuk yargılaması arasındaki ispat yükü hakkındaki fark burada ortaya çıkar. Bunun dışında, her iki hukuk yargılama tipi, ispatsızlığın sonuçlarının getirdiği sorunlar bakımından farklı değildir.

ispat yükü hakkındaki normlarla belirtilmiş olmasına rağmen, kararın doğruluk şansını arttırır: bu gerekliliğe uyulmasına rağmen, fiili iddia ispat edilemeden kalırsa, karar gerçek olgulara uymuyor demektir.

II.) Objektif gerçekliğin araştırılması, mahkemeyi çürütülemez biçimde bağlayıcı delil sistemi ile bağdaşmaz. Objektif gerçekliğin araştırılması ilkesi, bazı yasaların yaptığı gibi, peşin olarak bazı kişilerin tanıklığa yetersiz olduğunu belirterek onlara güvensizlik gösteren hükümlerle de bağdaşmaz. Objektif gerçekliğin araştırılması, bütün delillerin kullanılmasını ve onların mahkemenin kendi kanaatine göre, serbestçe değerlendirilmesini gerekli kılar.

1) Bu nedenle sosyalist hukuk yargılaması, yapılan yemini delil olarak kabul etmez ve ikrarın kesin delil olarak kabul edilmesine izin vermez. Deliller, davanın bütün verileri gözönünde bulundurularak serbestçe değerlendirilir (karşılaştırınız, örneğin Bulgar ZPO m. 127, II)⁴¹.

2.) Bazı ülkelerin hukuk yargılama yasalarının düzenlediği, tanıklık yapamama, sınırlı sözlü delil - en iyi delil ayırması gibi hükümleri sosyalist hukuk yargılaması tanımaz. Herkes tanık olarak dinlenebilir. Ancak, bazı kişilere (örneğin, tarafların hısımlarına ve benzeri kişilere) tanıklıktan çekinmek hakkının tanınması doğal olarak kabul edilir⁴².

3.) Bununla birlikte, bazı biçimsel delil sınırlamaları, ortadan kaldırılamamış ve korunmaya devam edilmiştir. Örneğin taraf, tanık olarak dinlenemez; aksine tarafların dinlenilmelerine ilişkin hükümlere uyruktur. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği, Bulgaristan Halk Cumhuriyeti, Polonya Halk Cumhuriyeti ve Romanya Sosyalist Cumhuriyeti hukuk yargılama yasalarında tanık delili, bazı olgularda caiz değildir. Deliller hakkında sınırlamalar, Fransız ve İtalyan hukuk yargılama yasalarındaki sınırlamalara benzer. Bu tür sınırlamalar, Demokratik Alman Cumhuriyeti, Macaristan

⁴¹ Aksinin ispatına kadar mahkeme, resmî senetlerin ispat gücünün varlığını kabul eder (bakınız: Bulgar ZPO m. 143; Polonya ZPO m. 244). Bu ispat gücü, resmî senetlere, devletçe düzenlenen bir senet olarak tanınan özel hukuksal bir sonuçtur. Bu belgeler, geçerli bir senet olarak gözönünde bulundurulmak zorundadır.

⁴² Yasaca caiz olan delillerin kullanılmamasına veya ispat gücünün önceden belirlenmesine ilişkin sözleşmeler geçersizdir (147-54-VZK, Sam 179; 4-63-IA, Sam 2).

Halk Cumhuriyeti, Çekoslovak Sosyalist Cumhuriyeti ve Yugoslav Sosyalist Federal Cumhuriyeti hukuk yargılama yasalarında yoktur.

III.) İlk derece mahkemelerinde, sözlü yargılamanın sonuna kadar taraflar delillerini gösterebilirler. Gerek yeni olgusal savları desteklemek için ve gerek başarısız olarak ortaya çıkan deliller yerine yeni deliller gösterilebilir. İstinaf, istinaf davacısının kendi kusuru ile ilk derece mahkemesinde sunmamış olduğu delillere dayandırılabilir (karşılaştırmamız aşağıda §. 11). Yeni deliller bulunması durumunda, yargılamanın yenilenmesi davası açılabilir. Hatta yeni delillere dayanılarak temyiz yoluna da başvurulabilir (karşılaştırmamız §. 12).

IV.) Deliller, kamuya açık (alenî) duruşmalarda, tarafların katılması ile davayı gören mahkemede incelenmelidir. Delillerin incelenmesinin, görevli yargıca devredilmesi kurumu, ortadan kaldırılmıştır. Böylece, aracısızlık gereği, delillerin değerlendirilmesi için önemli bir koşul olarak geliştirilmiştir.

§. 11 -- İstinaf

I.) İstinaf, ilk derece mahkemesinin verdiği, henüz kesinleşmemiş kararlara karşı gidilen olağan bir yasa yoludur. Bu nedenle, istinaf kesinleşmiş kararların bozulması için başvuru olan olağanüstü yasa yollarından ayrılır (bakınız §. 12). Sosyalist olmayan ülkelerde, sosyalist ülkelerinkinden farklı olarak istinaf, düzenleyici istinaf olarak düzenlenmiştir. Bu ülkelerde istinaf, davanın yeniden ikinci derecede incelenmesini değil, yalnızca bozulması istenen kararın gözden geçirilmesini ve sakatça bozulması amacını güder. Bu nedenle, bu yol Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliğinde temyiz olarak adlandırılır (RSFSR, ZPO m. 282-314). Sosyalist ülkeler hukuk yargılamasındaki istinaf, temel olarak, Fransız ve Alman (Avusturya) hukuk yargılamalarındaki temyizden ayrılır. Sosyalist ülkelerdeki istinaf, istinaf nedenleri olarak yeni olgular ve deliller getirilmesine izin verir. İkinci derece mahkemesi belli koşullarla, bozmadan sonra kendisi bizzat dava hakkında karar verebilir (karşılaştırmamız aşağıda IV). Bu nedenle, sosyalist hukuk yargılamasındaki istinaf kurumu, orijinal ve diğer ülkelerdeki istinaf ve temyiz yollarından daha yararlı bir yasa yolu olarak ortaya çıkar.

II.) İlk derece mahkemelerinin bütün kararları istinafa uygundur. Davanın değerinden, dava konusundan veya davanın taraf-

larından ileri gelen bir ayrıklık (istisna) yoktur. İstinafa, taraflar dışında, yukarıda §. 6, II, 1'de sözü edilen organlar da başvurabilirler. İstinaf süresi kısadır : Bulgaristan Halk Cumhuriyetinde 7, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliğinde 10, Polonya Halk Cumhuriyetinde 14, diğer ülkelerde 15 gündür. İstinaf istemi yazılı olarak yapılır ve kararının bozulması istenilen mahkemeye verilir. İstinaf nedenleri şunlardır : Maddî veya yönetsel yasalara aykırı karar verilmesi, mahkemenin olgusal saptamalarının yerinde olmaması, yeni delil ve olgular (bu durumda, istinaf davacısı tarafından bu yeni delil ve olguların ilkderece mahkemesinde gösterilebilip gösterilememesinin önemi yoktur) (Bulgar ZPO m. 207; Polonya ZPO m. 368; Romanya ZPO m. 304; RSFSR, ZPO m. 306; Yugoslav m. 342, 344). Görüldüğü gibi, istinaf yoluyla taraf, hem mahkemenin hatasına karşı korunur ve hem de kendi hatalarını düzeltebilir. RSFSR, ZPO m. 286, 302, Bulgar ZPO m. 205, Romanya ZPO m. 306'ya göre, ileri sürülen yeni delillerin yazılı olması gerekir. Mahkemeler uygulamasında, yazılı delil sınırlaması, tanık veya bilirkişi olarak davada dinlenilebilecek olan kişilerin mahkeme dışındaki yazılı beyanlarına izin verilerek yumuşatılmıştır. Ancak yeni karar verilebilmesi için, bunlar yeterli delil olarak kabul edilmezler.

III.) İkinci derece mahkemesi, istinafta ileri sürülen istinaf nedenleri ile bağlı değildir. İstinaf mahkemesi, bozulması istenen kararda bulunabilecek bütün eksiklikler açısından kararı, kendiliğinden gözden geçirmek zorundadır (RSFSR, ZPO m. 294; Bulgar ZPO m. 206; Romanya ZPO m. 306; Çekoslovak ZPO §. 212). Hatta RSFSR ZPO m. 294 ve Bulgar ZPO m. 206'ya göre, ikinci derece mahkemesi, kararı istinaf isteminde bulunan kişiye karşı dahi, hatalı bulunursa kaldırılabilir. Ancak aleyhe bozma yasağı (Reformatio in peius) kuralı geçerlidir. Amaç, kararın bozulmayan kısımları için, sonradan başvurulması olasılı (muhtemel) temyiz yargılamasından tasarrufu sağlamaktır. Polonya ZPO m. 381'e göre, ikinci derece mahkemesinin istinafla bağlı olmaması, yalnızca malvarlığına ilişkin olmayan haklarda, nafakada, yasaya aykırı eylem nedeniyle ödençe (tazminat) davalarında ve sosyalist kuruluşların katıldıkları davalarda sözkonusudur.

IV. İstinaf derecesi, istinaf istemini yerinde bulursa kararı bozar. Bozulan kararın yerine geçecek karar, bozmadan sonra ya ikinci derece tarafından bizzat verilir veya bozmaya göre işlem yapılması için kararın kendisine gönderildiği ilk derece mahkemesi

tarafından verilir⁴³. Son zamanlardaki eğilim, ikinci derece mahkemesinin davada bizzat karar vermesi yolundadır. Davanın ilk derece mahkemesine geri gönderilmesi, yöntemsel hukuka aykırı davranılması veya davanın yeni delil veya olgularla önemli biçimde tamamlanması gereken durumlara özgü olarak sınırlandırılmıştır. Davanın iki derecede incelenmesi gerekli ise, ilk derece önündeki yargılama yinelenir (bakınız, Bulgar ZPO m. 208; Polonya m. 388; Romanya m. 312; Yugoslav ZPO m. 357, 358; Macar ZPO § 252; Çekoslovak ZPO §. 221). Yalnız Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliğinde (RSFSR m. 305) ikinci derece kural olarak, davayı ilk derece mahkemesine göndermektedir⁴⁴. Eğer kararın biricik yanlışlığı, maddî hukukun yanlış uygulanması ise, ikinci derecenin bizzat kendisi karar vermektedir.

Eğer ikinci derece mahkemesi istinaf istemini reddederse, bozulması istenen ilk derece mahkemesi kararı kesinlik kazanır.

V.) İkinci derece mahkemesi davaya, tarafların da çağrıldığı kamuya açık (alenî) duruşmalarda bakar. Bu kural yalnızca, davanın yargılamasının amaca uygun olması durumunda değil, istinafın yerindeliğinin gözden geçirilmesi durumunda da geçerlidir.

§. 12 — Temyiz

I.) Kesin kararın kaldırılması için başvuru olan olağanüstü yasa yolları arasında en özgünü (orijinali) ve pratik olarak en önemlisi temyiz yolu ile yapılan denetimdir⁴⁵. Bu yasa yolu ilk kez Sov-

⁴³ Olumlu dava koşullarından birisi yoksa veya bir dava engeli (kesinlik gibi) varsa ve bu nedenle amaca uygun karar verilmesi için caiz değilse, dava ilk dereceye gönderilmez, ikinci derecede yargılama yapılır.

⁴⁴ Davanın yeniden yargılamasından sonra verilen kararın yine bozulması istenir ve karar bozulursa, ikinci derece artık davayı ilk derece mahkemesine geri göndermeyip, kararı bizzat kendisi verir. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliğinde yerleşmiş uygulama böyledir. Bulgar ZPO m. 210 da bunu kabul eder. Diğer ülkelerde ise, genel kurullar geçerlidir.

⁴⁵ Bütün sosyalist ülkelerde, nedenleri ve yöntemi bakımından, sosyalist olmayan ülkelerdeki yargılamanın yenilenmesi yoluna benzeyen, yargılamanın yenilenmesi adlı başka bir olağanüstü yasa yolu daha vardır. Bu yasa yolunun Bulgaristan Halk Cumhuriyetindeki özelliği, kararın ortadan kaldırılması için, kararı veren mahkemenin değil, yalnızca En Yüksek Mahkemenin yetkili olmasıdır. Sözü edilen olağanüstü yasa yolunun yanında, Bulgaristan Halk Cumhuriyetinde, kesin kararların üçüncü kişilerin istemi ile ortadan kaldırılması olanağı da vardır (Bulgar ZPO m. 233, II). Bu yolun nedenleri, Fransa'daki «üçüncü kişinin itirazı»na benzer. Bu konuda bakınız: R. Perrot, W. Kralik ve L. Welamson'un «Rapports et procès

yet Sosyalist Cumhuriyetler Birliğinde ortaya çıkmış olup, tarihsel bir örneği bulunmamaktadır⁴⁶. Daha sonra bu yol, sosyalist hukuk yargılamasının iki ilkesi olan, sosyalist yasallık ve objektif gerçeklik ilkeleri ile bağlı olduğundan, diğer sosyalist Avrupa ülkeleri tarafından da kabul edilmiştir⁴⁷. Bu yolun önemli güvencesi vardır. Kesinleşmiş bulunan kararların adı geçen iki ilkeye uyup uymadıkları, temyiz yolu sayesinde denetlenebilmektedir. Kararların kesinleşmesi (kaziyei muhkeme), sosyalist hukuk yargılamasında, kazanılmış (müktesep) hak olarak kabul edilmez; aksine, eğer gerçek hukuksal duruma uygun değilse, kesinleşmiş olan karar ortadan kaldırılır⁴⁸. Temyiz şu amaçları güder : Hukuksal uyuşmazlıkların doğru olarak karara bağlanmasındaki, tarafların ve kamu yararının korunması, mahkemeler uygulamasındaki birliğin sağlanması ve yasaların bütün ülkede aynı biçimde uygulanmasının temin edilmesi⁴⁹, gerçeği araması ve yasaya uygun karar ver-

verbaux du IV Congrès international d'Athènes pour la procédure civil (Eylül 1967), Atina 1972» de yayınlanan yapıtları, sayfa 2-37.

⁴⁶ Fransa'da yasa yararına temyiz yolu bir örnek olarak kabul edilemez ve Avusturya'da Fransız örneğine göre düzenlenen, 7.VIII.1850 tarihli «Vienna'daki En Yüksek Mahkeme ve Temyiz Mahkemesinin Kuruluşuna ilişkin belge»nin öngördüğü (§. 34), hakkında karar verilen hukuksal sorunların yeniden gözden geçirilmesine ilişkin olanakla da ilgili değildir. Bu yasa yoluyla, kararın bozulması sonucu ortaya çıkıyorsa ve bunun neticesinde kararın hukuksal sonuçları taraflar bakımından ortadan kalkıyorsa, yeniden yargılama yapılması zorunludur. Tek ayrıklık (istisna) için bakınız aşağıda V.

⁴⁷ Bütün bu ülkelerde Temyiz yoluyla gözden geçirme» terimi geçerli değildir. Bu terim, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliğinde, Bulgaristan Halk Cumhuriyetinde, Romanya Sosyalist Cumhuriyetinde ve Macaristan Halk Cumhuriyetinde kullanılmakta olup, Çekoslovak Sosyalist Cumhuriyetinde «Yasaya aykırılık nedeniyle şikâyet», Demokratik Alman Cumhuriyetinde «temyiz» ve Yugoslav Sosyalist Federal Cumhuriyetinde «Yasallığı korumak için istem» terimi kullanılmaktadır.

⁴⁸ Bu nedenle, sosyalist hukuk yargılamasında, kesinlik, kurucu (ihdasî) değil, açıklayıcı (izharî) nitelik taşır. Bu nedenle sosyalist ülkelerde, kararın kesinliği (genel olarak yasalara aykırı ise) taraflar arasında genel yasaları kaldırın özel (kişisel) bir yasa olarak kabul edilmez ve ayrıca, gerçek hukuksal duruma aykırı düşüyorsa, taraflar arasında bir maddî hukuk ilişkisinin kurulmasına neden olmaz. Bakınız: Stalev, Die Rechtskraft im Zivilprozess (Sofya 1959), 17-29, 40-50, 57-80.

⁴⁹ İki dereceli mahkeme sistemi, bölge mahkemelerinin yetkilerine uyruk medeni hukuk davalarının büyük bir kısmında asliye mahkemelerinin merkezî olmayan bir denetimine neden olur. Temyiz yolu olmasaydı, bu davalarda verilen kararlar, En Yüksek Mahkemenin birliği sağlayıcı denetiminden uzak olurdu.

mesi gereken mahkemelerin En Yüksek Mahkeme aracılığıyla yargısal olarak denetlenmesi için bir araç.

Temyiz, zorunlu olarak şu ikilem ile karşı karşıya kalır: doğru veya durağan (müstakar) karar. Uyumlu olarak düzenlenmesinin denenmesi gibi, bu iki değer in derecelendirilmesindeki fark, temyiz in her bir sosyalist ülkede düzenlenmesinin farklarını anlatır. Doğru kararın durağanlık üzerinde hakkı olabileceği düşüncesine ilişkin uzlaşmazlık en çok Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliğinde ortaya çıkmaktadır. Diğer sosyalist ülkelerde, hepsinde aynı ölçüde olmamakla beraber eğilim, temyiz in durağanlık adına sınırlamalara izin verebileceği yolundadır (karşılaştırmamız: aşağıda II-V).

II.) Bozulması istenen bütün kararlar, temyiz yolu sayesinde bozulabilirler. Bütün mahkeme kararları ve hatta En Yüksek Mahkemenin kararları dahi, temyize uyruktur (Bulgar ZPO m. 227, I; Romanya ZPO m. 329; Macar ZPO §. 271, II; RSFSR, ZPO m. 320).

En Yüksek Mahkeme kararlarının da bozulabileceği hakkındaki düzenleme, çok basamaklı (kademeli) temyizi gerekli kılar. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliğinde ve Bulgar Halk Cumhuriyetinde bu basamakların sayısı üç, Macar Halk Cumhuriyeti ve Romanya Sosyalist Cumhuriyetinde ise bu sayı ikidir⁵⁰.

Bulgaristan Halk Cumhuriyetinde (Bulgar ZPO m. 230), Polonya Halk Cumhuriyetinde (Polonya ZPO m. 417, IV) ve Çekoslovak Sosyalist Cumhuriyetinde (Çekoslovak ZPO §. 236, III), boşanma ve evliliğin butlanına ilişkin kararlar temyize uyruk değildir. Bunun amacı, ikinci evliliğin çok evlilik nedeniyle ortadan kaldırılmasından kaçınmadır.

III.) Temyiz nedenleri hakkında iki eğilim vardır: a) Bu eğilimlerden birine göre, temyiz ve istinaf nedenleri arasında pratik olarak fark yoktur, hatta tarafların birinci derece mahkemesinde ileri sürmedikleri delil ve olgular da temyiz nedenidirler (Bulgaristan Halk Cumhuriyeti ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birli-

⁵⁰ Bulgaristan Halk Cumhuriyetinde, bölge ve asliye mahkemelerinin kararları, En Yüksek Mahkemenin bir bölümü tarafından; En Yüksek Mahkeme bölümlerinin verdiği kararlar, hukuk genel kurulu tarafından; hukuk genel kurulunun kararları ise, En Yüksek Mahkeme büyük genel kurulu tarafından bozulabilir. Polonya Halk Cumhuriyeti ve Macaristan Halk Cumhuriyetinde, hukuk genel kurulu temyiz istemleri hakkında karar vermez.

ğinde böyledir); b) İkinci eğilime göre ise, temyiz nedenleri istinaf nedenlerine oranla daha dardır; bu nedenler, tarafların süresinde getirmedikleri delil ve olguları değil, yalnızca, (maddi hukuku veya yöntemsel hukuku çiğneyen; olgusal saptamaları yerinde olmayan) mahkemenin yanlışlıklarını içerir. Polonya Halk Cumhuriyeti (Polonya ZPO m. 417), Macar Halk Cumhuriyeti (Macar ZPO § 270, I), Yugoslav Sosyalist Federal Cumhuriyeti (Yugoslav ZPO m. 389) ve Çekoslovak Halk Cumhuriyetinde (Çekoslovak ZPO § 236) durum böyledir. İlk eğilim, kararların doğruluğuna öncelik tanırken, ikinci eğilim kararların durağanlığına ve yöntem disiplinine uygulamasına öncelik tanımaktadır.

IV.) Bütün sosyalist ülkelerde, temyiz için En Yüksek Mahkeme yetkilidir. Bazı ülkelerde (örneğin, Bulgaristan Halk Cumhuriyeti, Demokratik Alman Cumhuriyeti, Polonya Halk Cumhuriyeti, Yugoslav Sosyalist Federal Cumhuriyeti ve Macaristan Halk Cumhuriyeti), yetkili temyiz organının yalnızca En Yüksek Mahkeme olmasına karşın, diğer bazı ülkelerde (Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği, Çekoslovak Sosyalist Cumhuriyeti ve Yugoslav Sosyalist Federal Cumhuriyeti) temyiz için, En Yüksek Mahkeme yanında diğer bazı mahkemeler de yetkilidir.

Yanlış karardan yakınan kişinin, En Yüksek Mahkemeye doğrudan doğruya başvurarak temyiz isteminde bulunması hakkı yoktur. Bunun nedeni, temyizin üçüncü derece olmamasıdır. Temyize yalnızca, bazı kamusal (resmî) görevliler başvurabilirler. Merkezî temyiz sistemini kabul eden ülkelerde, temyize başvurmaya yetkili kişiler, kural olarak, cumhuriyet Başprokuratur'u ve En Yüksek Mahkeme başkanıdır; Polonya Halk Cumhuriyetinde ve Romanya Sosyalist Cumhuriyetinde, bu kişiler yanında ayrıca, adalet bakanı da temyiz isteminde bulunmaya yetkilidir. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetinde, Çekoslovak Sosyalist Cumhuriyetinde ve Yugoslav Sosyalist Federal Cumhuriyetinde, bütün bu olguların yanında, temyize başvurmaya yetkili diğer bazı organlar daha vardır⁵¹.

⁵¹ Doğal olarak, bu organların bütün kararların doğruluğunu gözden geçirme olanakları yoktur. Bu nedenle uygulamada, tarafların, hatalı kararları dilekçe ile temyiz istemine yetkili bulunan organlara bildirmek hakları vardır. Böyle bir dilekçe üzerine, ilgili dosya getirilir ve kararın doğru olup olmadığı gözden geçirilir. Bu biçimde, doğrudan doğruya olmasa bile, temyizde de tarafların etkinliği ortaya çıkar. Taraflarla, temyiz istemlerini incelemeye yetkili organlar arasına, temyiz istemine yetkili kişilerin girmesi sayesinde En Yüksek Mahkeme önüne, yalnızca yerinde olan istemlerin gelmesi sağlanmıştır. Bulgaristan Halk Cumhuriyetinde istemlerden % 98'inin kabul edilmiş olması, bu sonuca ulaşıldığını gösterir.

Bu organlar (kişiler), temyiz yargılamasının tarafı değildirler. Bu yargılamanın tarafları, bozulması istenen kararla bağlı bulunan kişilerdir. Bu yüzden bu kişilere (yani, taraflara) temyize başvurulmuş olduğu bildirilir ve (eğer sözlü duruşma yapılmasına karar verilmişse) tarafların sözlü duruşmada veya (sözle duruşma yapılmasına karar verilmemişse) yazılı olarak tavır takınmalarına olanak verilir. Taraflar, temyiz yargılamasını durduramazlar; çünkü, temyiz yargılaması yasa yararına yapılmaktadır. Aynı nedenle, taraflar yargılama giderlerine de mahkûm edilemezler. Yasanın korunması için, yargılamaya daima taraf olarak Prokuratur katılır.

V.) Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliğinde temyiz istemi için herhangi bir süre öngörülmemiştir. Buna karşın, diğer sosyalist ülkelerde kısa veya uzun bir temyiz süresi kabul edilmiş bulunmaktadır (Polonya Halk Cumhuriyetinde altı ay; Bulgaristan Halk Cumhuriyetinde ve Çekoslovak Sosyalist Cumhuriyetinde üç yıl). Macaristan Halk Cumhuriyetinde (Macar ZPO §. 273) temyize bir yıldan sonra başvurulursa, temyiz sonunda verilen bozma kararı taraflar için hiçbir sonuç doğurmaz ve yasa yararına temyiz sözkonusudur. Polonya Halk Cumhuriyetinde, eğer karar cumhuriyetin çıkarlarına aykırı ise, süresiz temyiz yolu kabul edilmiştir.

Temyiz süresi, kararın kesinleşmesinden itibaren başlar.

Temyiz isteminde bulunmaya yetkili olan kişiler, bozulması istenen kararın uygulamasını durdurabilirler (RSFSR, ZPO m. 323; Bulgar ZPO m. 225, II; Romanya ZPO m. 329; Macar ZPO §. 273). Bu organlar, bozulması istenen kararın durdurulmasına yetkili değilse, durdurma kararını En Yüksek Mahkeme verir. Çekoslovak ZPO §. 241 ve Polonya ZPO m. 419, II'ye göre, kararın uygulanmasının durdurulmasına yalnızca En Yüksek Mahkeme yetkilidir.

VI.) En Yüksek Mahkeme, istemde belirtilen temyiz nedenleri ile bağlı değildir; aksine, istemde belirtilmemiş nedenlere dayanarak da kararı bozabilir. Mamafih, En Yüksek Mahkeme kararın bozulması istenmeyen kısımlarını bozamaz (bakınız aksi için: RSFSR, ZPO m. 327, I).

Eğer En Yüksek Mahkeme, kararı bozarsa, kural olarak, dosyayı yeniden yargılama yapmak üzere yetkili mahkemeye geri gönderir. Şu durumlarda En Yüksek Mahkeme bizzat karar verebilir :

a) Kararın, maddi yasalara aykırılığı nedeniyle bozulması (Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği, Demokratik Alman Cumhuriyeti

ve Yugoslav Sosyalist Federal Cumhuriyetinde durum böyledir); b) Bozulan kararın gerekçesizliği (Macaristan Halk Cumhuriyetinde durum böyledir); c) İkinci derece mahkemesinin davada karar verebileceği bütün durumlarda En Yüksek Mahkeme bizzat kendisi dava hakkında, bozmadan sonra karar verir (Polonya Halk Cumhuriyeti ve Sosyalist Romanya Cumhuriyetinde olduğu gibi). Bozulan karar, asliye mahkemesi kararı ise, Bulgaristan Halk Cumhuriyetinde de aynı kural geçerlidir.

VII.) Temyiz yolu ile kararın bozulması sonucunda, bozmadan önce üçüncü kişilerin kazanmış oldukları hakların ne olacağı sorusu ortaya çıkar.

Çekoslovak ZPO §, 243, III hükmüne göre, bozma, kararın hatalı olduğunu bilmeyen üçüncü kişilerin kazanmış buldukları haklar üzerinde hiçbir sonuç doğurmaz. Bulgaristan Halk Cumhuriyeti En Yüksek Mahkemesinin yerleşmiş uygulaması da bu yöndedir (608-64-I, Sam 54; 2482-66-I, Sam. 125)²⁵.

²⁵ Ayrıntılar için bakınız : Stalev, Die Überprüfung auf dem Wege der Revision und die Rechte Dritter, Prawna Missal 1964, no. 3.